

POLARITZACIÓ I CONFLICTES A L'AMÈRICA LLATINA

RELATORIA DEL SEMINARI

BARCELONA, 5 I 6 DE MAIG DE 2011

DOCUMENTS 7/2011

INSTITUT
CATALÀ
INTERNACIONAL

PER LA PAU

POLARITZACIÓ I CONFLICTES A L'AMÈRICA LLATINA

RELATORIA DEL SEMINARI

BARCELONA, 5 I 6 DE MAIG DE 2011

INSTITUT
CATALÀ
INTERNACIONAL

PER LA PAU

© 2011 Institut Català Internacional per la Pau
Gran Via, 658, baix. 08010 Barcelona (Espanya)
T. +34 93 554 42 70 | F. +34 93 554 42 80
icip@gencat.cat | www.icip.cat

Aquesta relatoria correspon al seminari internacional “Polarització i conflictes a l’Amèrica Llatina. Reptes per a la transformació de conflictes i la seguretat humana”, organitzat per l’**Institut Català Internacional per la Pau (ICIP)** i que es va celebrar a Barcelona durant els dies 5 i 6 de maig de 2010.

Directors del seminari: Rafael Grasa i Salvador Martí Puig

Relatora

Aquesta relatoria és obra de Léonie van Tongeren

Traducció

Josep Ventura

Grafisme

Atona

Impressió

Gama, SL

DL:

B-29.730-2011

ISSN:

2013-9969 (edició en línia)

2013-7044 (edició en paper)

Tots els drets reservats

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ	5
<i>Léonie van Tongeren</i>	
2. DOCUMENT INICIAL: POLARITZACIÓ I CONFLICTIVITAT A L'AMÈRICA LLATINA	6
<i>Rafael Grasa i Salvador Martí Puig</i>	
3. DESENVOLUPAMENT DEL SEMINARI	13
PRIMER DIA, DIJOUS 5 DE MAIG	
Presentació de l'ICIP	13
<i>Tica Font</i>	
PRIMERA TAULA RODONA. CONTEXT I MARC CONCEPTUAL I ANALÍTIC	14
L'Amèrica Llatina en el context de la postguerra freda: reptes per a la resolució i transformació de conflictes	14
<i>Rafael Grasa</i>	
Política polaritzada i contenciosa en contextos democràtics: una interpretació dels casos de Centreamèrica i Mèxic	18
<i>Salvador Martí Puig</i>	
Panorama general de polèmiques a l'Amèrica Llatina	21
<i>Mario Diani</i>	
Debat	
SEGONA TAULA RODONA. POLARITZACIÓ EN EL MARC INSTITUCIONAL	24
Assemblees i polarització a l'Amèrica Llatina, des de 1988 fins a 2008	24
<i>Javier Corrales</i>	
Eleccions, polarització i democràcia a l'Argentina	27
<i>María Laura Tagina</i>	
Apunts sobre la polarització política a Veneçuela i als països andins	29
<i>Margarita López</i>	
Debat	
TERCERA TAULA RODONA. REPTES PER ALS ACTORS SOCIALS I POLÍTICS	33
Classes mitjanes i polarització a l'Amèrica Llatina	33
<i>Ludolfo Paramio</i>	
Mobilitzacions a l'Amèrica Llatina: partits mobilitzats o moviments polaritzats?	36
<i>Salvador Martí Puig</i>	
Els estats d'excepció com a mecanisme de control social en un context democràtic: els casos de Bolívia, l'Equador i el Perú	38
<i>Claire Wright</i>	
Estructura programàtica del sistema de partits a la regió andina: florent al desert?	41
<i>Juan Pablo Luna</i>	
Debat	

QUARTA TAULA RODONA. REPTES VINCULATS ALS CONFLICTES SOCIOAMBIENTALS I ALS RECURSOS NATURALS	44
Canvi climàtic: la nova variable de conflictivitat a l'Amèrica Llatina	44
<i>Alfredo Stein</i>	
Conflictes socioambientals: la gestió i apropiació dels recursos naturals –diagnòstic i pronòstic	46
<i>Laia Serra i Rafael Grasa</i>	
Cap a una Amèrica Llatina menys desigual? Polarització i distribució en el present i el futur	49
<i>Diego Sánchez</i>	
Debat	
SEGON DIA, DIVENDRES 6 DE MAIG	
CINQUENA TAULA RODONA. EXEMPLES DE BONES PRÀCTIQUES	53
Aigua, participació i conflicte. Institucions i actors socials relacionats per la gestió de l'aigua potable i el sanejament en una zona metropolitana de Mèxic	53
<i>Ernesto Isunza</i>	
Política, gestió i violència: quatre dècades de conflicte social en zones urbanes de São Paulo	55
<i>Gabriel Feltran</i>	
Prevenició i resolució de conflictes: lliçons apreses a l'Amèrica Llatina	
Renata Segura	58
<i>Renata Segura</i>	
Debat	
SISENA TAULA RODONA. RESULTATS I CONCLUSIONS –BALANÇ MIRANT CAP AL FUTUR	61
Algunes reflexions	61
<i>Pilar Domingo</i>	
Conclusions i balanç mirant cap al futur	64
<i>Rafael Grasa</i>	
4. ANNEXOS	
BIOGRAFIES DELS PONENTS I ELS MODERADORS	66
SOBRE L'ICIP	72
5. AGRAÏMENTS	74

1. INTRODUCCIÓ

LÉONIE VAN TONGEREN

Organitzadora i relatora del seminar

Comprendre els conflictes és essencial per poder construir la pau; per tant, és important tractar les causes fonamentals del conflicte. En aquest sentit, cal tenir en compte que a l'Amèrica Llatina hi abunden els obstacles a la pau. Després d'un període relativament estable de democratització creixent i de progrés econòmic, l'Amèrica Llatina s'està enfrontant a una polarització política i social, la qual cosa afecta de manera negativa el desenvolupament i l'estabilitat política. Es poden identificar múltiples factors que contribueixen a aquesta polarització política i social i que, d'aquesta manera, tenen un impacte en la seguretat humana de milions de persones que viuen a aquesta regió: exclusió política, un nivell baix de cohesió política, unes institucions polítiques dèbils, amenaces per a la democràcia i les llibertats polítiques, desigualtats socioeconòmiques greus, pobresa i mitjans de subsistència insostenibles, i problemes pel que fa a la gestió de recursos naturals, inclosos el petroli, el gas i els recursos minerals.

En aquest context, l'Institut Català Internacional per la Pau (ICIP) organitzà un seminari, dirigit per Rafael Grasa i Salvador Martí Puig, que té per títol "Polarització i conflictes a l'Amèrica Llatina. Reptes per a la transformació de conflictes i la seguretat humana" i que va tenir lloc els dies 5 i 6 de maig de 2011 a Barcelona. La conferència, que va reunir diversos experts, molts dels quals de l'Amèrica Llatina, tenia l'objectiu d'iniciar una discussió sobre les diferents qüestions subjacents de rellevància per a la seguretat humana a l'Amèrica Llatina, així com sobre la manera de millorar-la. Un aspecte especialment interessant de la conferència n'és el caràcter multidisciplinari, amb experts en diverses matèries, com la ciència política, les relacions internacionals, l'economia, els drets humans, la sociologia i les ciències ambientals. El document inicial elaborat pels directors, que prèviament es va enviar als participants i que reproduïm tot seguit, aclareix el context i els objectius establerts.

Al llarg de dos dies de conferència, se n'obtingueren molts comentaris i conclusions; i aquest informe intenta recollir part de la riquesa de les presentacions i els debats. La multitud de preguntes i comentaris que sorgiren durant els debats és un bon indicador de la complexitat de la qüestió i de la importància d'incrementar la recerca en aquest camp. Aquí hi figuren les intervencions més rellevants dels presents al seminari, amb especial atenció a les presentacions específiques que s'hi van fer. Val a dir que els debats exposats no són els únics que es van portar a terme, però sí els més representatius i rellevants.

Espero que tant la conferència com la relatoria ajudin a generar més idees sobre les importants qüestions tractades al seminari i, especialment, sobre els nombrosos reptes que se'ns presenten; espero també que serveixi d'orientació per a qualsevol activitat que es pugui celebrar en un futur proper.

2. DOCUMENT INICIAL: POLARITZACIÓ I CONFLICTIVITAT EN L'AMÈRICA LLATINA

RAFAEL GRASA I SALVADOR MARTÍ PUIG
Directors del seminari

1. INTRODUCCIÓ

L'ICIP, en el marc del seu programa de recerca “Seguretat humana, transformació de conflictes i investigació per la pau”, organitza un seminari amb l'objectiu d'iniciar una línia d'investigació i d'elaboració de propostes, en col·laboració amb altres actors i institucions, centrada en la polarització i la nova conflictivitat a l'Amèrica Llatina. El seminari posa l'èmfasi especialment en els reptes que la polarització i la conflictivitat plantegen per als diferents actors privats i públics en el context de la transformació de conflictes i de la seguretat humana, uns enfocaments que pressuposen dedicar una atenció especial a les persones i a la dimensió temporal en el canvi de les relacions socials. Dit d'una altra manera, el seminari s'ha concebut pensant en els resultats sobre la manera de gestionar, resoldre i transformar la citada conflictivitat, amb diferents mitjans i en diferents àmbits (polítics, institucionals, socials i econòmics, tant regionals —les Amèriques— com subregionals i internacionals), així com la polarització, tant la que sorgeix dels conflictes com la que els genera i/o alimenta.

Tal com el programa mostra detalladament, els objectius inicials consisteixen a presentar i debatre els continguts d'un nombre reduït de ponències articulades en torn a sis *panels* o sessions, els continguts respectius de les quals es tracten al final del document. Es publicarà en diverses llengües una relatoria del seminari i, en un format encara per decidir, el conjunt de ponències.

Tot seguit s'exposen les idees base i les preguntes de debat per al seminari en tres apartats: 1) el context i l'aproximació de partida; 2) els problemes i les preguntes que estan a la base de la concepció del seminari pels seus directors, i 3) el plantejament dels *panels* i els resultats esperats.

2. EL CONTEXT I L'APROXIMACIÓ DE PARTIDA

El segle xx ha estat un segle marcat en gran manera, a l'Amèrica Llatina i el Carib, per l'absència/recerca de la democràcia, per l'absència/recerca d'un major o millor creixement econòmic i desenvolupament social, i per l'elevada presència de violència i de militars a la vida política, sense oblidar que des de fa dècades aquest continent és la zona amb més desigualtat del planeta. La qüestió dels militars és particularment important, ja que la vertadera i constant significació del paper de les forces armades a l'Amèrica Llatina durant aquest període ha estat la seva inequívoca i constant naturalesa política, que invocava diversos pretextos: en algunes ocasions, el seu paper estabilitzador; en d'altres, la tasca de protegir la constitució; a vegades, el seu paper com a àrbitre neutral; i en altres casos, fins i tot, la seva missió de guardians del des-

envolupament. Aquest fet, amb un pretext o un altre, sempre els va permetre d'intervenir constantment en els afers polítics de la regió: en paraules, insuperables, de Koonings i Kruijt, durant el segle xx aquesta regió ha estat el continent dels soldats polítics i dels polítics militars, la qual cosa ha convertit els militars en polítics uniformats més que no en conductors de tropes. D'altra banda, la violència, lligada especialment al món rural i a la possessió de la terra a causa d'un sistema agrari en gran manera desigual i excoent, ha estat una constant durant l'últim quart del segle xx, amb un balanç de centenars de milers de morts i d'alguns milions de desplaçats, en tots dos casos localitzats en gran part en el món rural.

Consegüentment, durant bona part del segle xx, els tres grans temes citats anteriorment –l'absència o la insuficiència de la democràcia, el paper polític de les forces armades i la recerca del desenvolupament, amb el llast, en aquest últim cas, de ser sobretot un creixement sense distribució– conflueixen en el que segurament sigui el factor estructural més constant i subjacent de gestió/resolució de la conflictivitat i la polarització: la violència rural i agrària, que segueix al centre de conflictes dilatats com el colombià. A més, han aparegut noves formes i cares de la violència, amb una incidència especial en l'entorn urbà, vinculades a la pèrdua progressiva i parcial del monopoli dels mitjans massius de violència pels estats i a la forta incidència dels actors privats de seguretat: el narcotràfic i la criminalitat internacional, la inseguretat ciutadana i la utilització de les *maras* i les bandes juvenils. Finalment, en alguns llocs s'ha produït una clara fusió parcial d'interessos entre els posseïdors “antics” i “nous” dels instruments de violència (estats, militars i forces de seguretat, càrtels, actors econòmics...) i entre la violència rural “clàssica” i aquelles noves formes de violència. Tot això, sense oblidar l'aparició de formes de conflictivitat i polarització no sempre proclius a la violència, però sempre omnipresents al continent: les relatives als conflictes socioambientals.

Dit d'una altra manera, la progressiva millora dels problemes vinculats a la democràcia, el desenvolupament i el paper de les forces armades subratllen encara més la centralitat que en els problemes de la regió hi ocupen la violència en les zones rurals, les noves formes de violència i la nova conflictivitat, tant per a l'anàlisi com per a la intervenció d'actors privats i públics. A més, a part d'això, els constants desacords entre els moviments socials i els actors polítics i institucionals a molts països (en contextos ben diferents, que impedeixen atribuir la causa principal a les crisis econòmiques o a la implementació de plans d'ajustament estructural), conviden a pensar en la necessitat de parar atenció als mètodes de gestió, resolució i transformació dels conflictes i de les relacions socials en què aquests conflictes es gesten, es manifesten i evolucionen.

Enunciat ràpidament i sense matisos, per generar debat: al segle XXI, en un context regional i internacional ben diferent, la transformació radical del sistema agrari i de les relacions socials en què es basa, que ha d'anar acompanyada d'un context de més equitat i de sistemes polítics inclusius (amb participació real i amb qualitat democràtica), es converteix en un element clau de la capacitat de gestionar la conflictivitat i la polarització, una tasca en què hi han de participar el príncep, el ciutadà i el mercader –és a dir, actors públics i administratius, la societat civil i les forces del mercat. Caldrien, per tant, instruments conceptuals, eines procedimentals i també polítiques públiques i privades.

Les aproximacions i els enfocaments que justament poden contribuir a aquestes tres coses són –igualment (*a priori*) que a l'hora de pensar i organitzar el seminari– els enfocaments de la seguretat humana restringits (que conceben la seguretat com un procés multidimensional, centrat en les persones, i que paren atenció als mecanismes de politització i securització) i els de transformació de conflictes que aspiren no només a gestionar/resoldre els motius de la incompatibilitat o la polarització entre actors i les percepcions/actituds d'aquests actors, sinó també a modificar les pautes de relació social existents entre ells.

Fins aquí, uns apunts breus sobre el context i l'aproximació triada.

3. ELS PROBLEMES O QÜESTIONS CLAU QUE CAL TRACTAR

Un cop recuperada i/o aconseguida la democràcia representativa a la pràctica totalitat de països del subcontinent d'Amèrica Llatina, en les ciències socials s'hi han obert dos debats importants. L'un tracta de la naturalesa de les democràcies realment existents, de la seva consolidació i qualitat. L'altre analitza com es processen les tensions socials i polítiques fruit de nous conflictes, nous rostres de la violència i velles temàtiques. Aquest segon debat és el que es pretén esbossar en aquest apartat, des d'una perspectiva àmplia, amb la voluntat d'exposar les diverses arestes que té la conflictivitat a l'Amèrica Llatina i d'apuntar algunes reflexions que serveixin d'*input* o entrada per al seminari "Polarització i conflictivitat a l'Amèrica Llatina".

Amb aquest objectiu, cal abordar el tema de la conflictivitat des d'una triple perspectiva: 1) la participació política no convencional; 2) l'aparició de nous actors en un entorn desigual i violent; i 3) la gestió/resolució/transformació de conflictes.

LA PARTICIPACIÓ POLÍTICA NO CONVENCIONAL

A les arenes polítiques llatinoamericanes, un dels fets més inquietants de les últimes dues dècades ha estat l'explosió de la participació política no convencional. Manifestacions, piquets, *puebladas* (protestes populars), cassolades, talls de carretera, ocupacions, segudes i bloquejos han format part del repertori d'accions utilitzades per ciutadans de condicions molt diverses. Al llarg d'aquest període, l'acció política no convencional individual ha adoptat diferents formes, que van de la discreció a l'elaboració d'accions espectaculars i massives. Aquestes accions no convencionals solen expressar, generalment, demandes que no s'han satisfet a partir de les formes convencionals. Per tant, també es qualifiquen d'accions polítiques "de protesta".

Al principi, els estudis sobre l'acció política en societats de tradició liberal-democràtica es van concentrar en les formes de participació política "convencional";¹ tanmateix, ja fa anys que s'ha començat a fer atenció a les

1. És important fer atenció al caràcter canviant que al llarg del temps ha tingut la divisió entre les formes convencionals i les no convencionals d'acció política. Algunes formes d'acció que en el passat foren percebudes com rebutjables i perilloses per a l'ordre establert han esdevingut, amb el temps, convencionals, legítimes i legalitzades pel sistema

accions basades en la protesta i la contesa. A més, aquesta temàtica s'ha tornat rellevant perquè la presència d'aquest tipus de manifestacions s'ha donat en el marc de règims que garanteixen (com a mínim nominalment) drets i llibertats dels ciutadans i que ofereixen canals normats per vehicular demandes, elegir representants i fiscalitzar els polítics.

Tot i això, a la literatura no hi ha consens sobre què significa exactament el sorgiment d'aquest tipus de mobilitzacions. D'una banda, s'argumenta que la política no convencional és un indicador de la “mala salut” institucional dels diversos països, causada per la impossibilitat de canalitzar les demandes mitjançant mecanismes institucionals, per la ineficàcia de les polítiques públiques o per l'escassa operativitat dels actors polítics col·lectius clàssics (els partits polítics, els sindicats i els grups de pressió). D'altra banda, però, també s'indica que aquests fenòmens posen de manifest la “bona salut” institucional de què gaudeixen les democràcies, atès que es mantenen i continuen tot i els embats i les protestes de múltiples col·lectius.

La paradoxa que representa la coexistència de formes d'acció col·lectiva disruptiva en un entorn democràtic és el que atorga rellevància a l'anàlisi de les noves expressions de protesta política a la regió i també a la reflexió sobre els instruments que permeten gestionar les tensions que se'n deriven. Durant les últimes dues dècades, la política *contenciosa* (per utilitzar un terme inadequat en benefici de la rapidesa) ha tingut un impacte rellevant. Alguns episodis han causat renúncies presidencials –tal com succeí a l'Argentina, l'Equador, Bolívia, el Paraguai o Veneçuela; en altres casos, ha generat processos d'obertura institucional cap a una major democratització dels règims; a més, sovint ha influït en la inserció en l'agenda de determinades polítiques públiques, en el canvi de direcció d'algunes polítiques en curs (com privatitzacions o canvis en la regulació d'alguns sectors sensibles) o en l'abandonament de projectes.

En un altre sentit, l'anàlisi d'aquesta temàtica també indueix a formular la pregunta següent: “Què porta els individus a fer accions de protesta?” Alguns individus sostenen que si la participació convencional es basa en una valoració positiva, aquest sistema representa una adhesió –un “suport difús”– a les regles establertes; la participació no convencional s'associa amb la insatisfacció i el rebuig al sistema, i va des d'una voluntat reformadora fins a pretensions rupturistes i revolucionàries. D'aquesta manera, podria semblar que es configurarien dos col·lectius diferents, segons la seva inclinació a un mode d'intervenció o a un altre. No obstant això, aquesta distinció s'ha fet menys categòrica en els últims anys, atès que alguns estudis assenyalen que actualment hi ha moltes persones que recorren a formes no convencionals d'acció política sense que representi necessàriament una oposició al sistema, ja que a vegades aquestes formes polítiques s'adopten per criteris de conveniència pràctica i seguint motius tàctics.

Alguns treballs han assenyalat que la diversificació de demandes i la rigidesa dels partits càrtel o *catch all plus* poden incentivar un model de conducta dels individus més flexible i ampli en el seu repertori, sobretot en el cas dels que tenen preferències intenses pel que fa a alguns temes concrets. A més, diverses dades d'enquesta (com les del Latinobarómetro o Lapop) mostren que el nivell de participació dels ciutadans en activitats no convencionals no és gens menyspreable i que s'està expandint.

NOUS ACTORS EN UN ENTORN DESIGUAL I VIOLENT

A més d'explorar l'increment d'aquest tipus d'accions i les raons per les quals els individus hi participen, es pot apuntar que en molts casos aquesta activitat ha causat el sorgiment d'actors de nova fornada, creats a partir de les mobilitzacions mateixes. A través d'aquestes, molts col·lectius han anat configurant la seva identitat basant-se en l'articulació de demandes i en l'emmarcament simbòlic dels seus greuges.

No hi ha dubte que arran de diversos processos de mobilització s'han configurat "identitats socials bàsiques" d'actors que abans no s'havien activat a la regió. Aquest procés ha estat especialment rellevant en el sorgiment de formacions polítiques de matriu indigenista o negra. A partir de la dècada dels noranta, la dimensió ètnica emergí amb una empenta forta i inesperada. Uns exemples de la transcendència que ha anat prenent el fenomen són: la irrupció del moviment zapatista; el marcat accent multicultural dels acords de pau de Guatemala; l'articulació i el protagonisme de la confederació d'organitzacions indígenes panandines a l'Equador; la intensa mobilització de les organitzacions aimares i quítxues a Bolívia; la presència organitzativa dels maputxes a Xile; o l'impacte mediàtic d'alguns líders de diversos pobles amazònics al Brasil, l'Equador, la Guaiana, Veneçuela, el Perú i Colòmbia.

Quant a l'aparició de nous actors, també podem parlar de xarxes transnacionals de defensa i d'incidència política –*advocacy networks*– que han portat a terme mesures coordinades per oposar-se a nous acords comercials (como l'ALCA o el CAFTA) o a megaprojectes de desenvolupament (como el Pla Puebla-Panamà). En aquest context, sindicats, moviments socials, organitzacions no governamentals i xarxes transnacionals han desenvolupat estratègies (de vegades simultànies i de vegades seqüencials) que han anat des de la col·laboració i la participació dins dels arranjaments institucionals existents fins a l'oposició i la contestació a allò que es percep com forces motrius de la globalització.

Arran del procés exposat fins ara –del qual se'n desprèn un increment de l'acció política no convencional i l'emergència de nous actors– es dedueix que les arenes polítiques de la regió s'han convertit en escenaris més complexos, fragmentats i amb demandes més difícils de processar. Amb aquesta nova realitat, és possible que els sistemes polítics siguin sotmesos a múltiples pressions davant les quals només podran sobreviure amb èxit si s'exploren mecanismes, eines i formes per anticipar els conflictes, s'integren actors i es construeixen compromisos per confeccionar consensos i decisions. Tanmateix, aquest propòsit és extremament difícil en un continent marcat per una desigualtat profunda.

Quan intentem abastar el tema de la desigualtat, cal tenir en compte, d'una banda, els nivells de pobresa existents en una societat i, d'altra banda, els mecanismes existents per extreure riquesa dels sectors més adinerats i distribuir-la entre la resta de sectors de la societat per tal d'incrementar la igualtat d'oportunitats. Aquesta qüestió ha estat objecte de debat durant l'última dècada, durant la qual gairebé tots els països de l'Amèrica Llatina han experimentat un creixement sostingut de les seves economies.

La capacitat de consolidar estrats socials “mitjans” i de disminuir la proporció de la població que viu en situació de pobresa i pobresa extrema ha estat un dels temes centrals de les agendes públiques, per bé que el resultat ha estat molt desigual, en funció de les estratègies de les administracions dels països i dels avantatges comparatius de les economies nacionals. També està per veure quina “durabilitat” i sostenibilitat tenen les mesures públiques contra la pobresa en un cicle de crisi com el que es comença a albirar.

Paral·lelament, a l'hora d'analitzar aquest tema cal tenir en compte que la naturalesa dels recursos també ha canviat durant les darreres dècades. Alguns recursos tenen avui una naturalesa molt fluïda (como ara el capital o el *know how*) i, per tant, a les autoritats els és més difícil controlar-los o gravar-los. Altres, però, tot i ser recursos fixos, han canviat de significat: la terra cultivable ja no és tan important com la diversitat que inclogui, les font hídriques presents o el fet que contingui o no gas o hidrocarburs al subsòl. És a dir, cal recordar que uns recursos naturals com l'aigua o els ecosistemes es poden considerar, intel·lectualment i políticament, des de diverses perspectives: l'aigua és un recurs, però també un mitjà en què es desenvolupen “ecosistemes” amb recursos biòtics; els boscos tropicals humits de la regió tropical són ecosistemes rics i fràgils, però també la ubicació de recursos per al desenvolupament, tant tradicional (agricultura d'artiga o de “tala i crema”, combustible per a les comunitats) com “modernitzador” (turisme, explotació industrial de fustes nobles i dels recursos minerals...).

D'altra banda, la població del subcontinent és, per primera vegada a la història, majoritàriament urbana o periurbana. Conseqüentment, és vital l'accés dels habitants de les noves megalòpolis i grans centres urbans a béns com l'habitatge, els serveis bàsics, les infraestructures, la formació o la comunicació. La presència de desigualtats abismals en un espai densament poblat és un focus de conflictivitat. Una conflictivitat que s'ha incrementat de manera exponencial durant els últims anys i la naturalesa de la qual ha mutat.

Fa dècades, durant els règims autoritaris, era l'Estat el que administrava – gairebé de manera monopolística– la violència i també el que rebia les acusacions i demandes dels activistes dels drets humans. Actualment, la dinàmica és totalment diferent. Des de fa anys, s'ha constatat una doble dinàmica respecte d'aquest fenomen: la pluralitat d'actors violents presents a la societat i la privatització dels actors que “administren” la violència (per bé que en alguns casos ho fan en connivència amb actors públics). En aquest escenari, les institucions democràtiques s'han vist desbordades a l'hora de garantir els drets i les llibertats dels ciutadans.

És necessari destacar que una part important d'aquesta violència “percebuda” és la visibilització d'una violència sempre present i quotidiana de llarga durada (com ara el femicidi en algunes societats, la violència intrafamiliar, la delinqüència comuna o la impunitat de cacs remots) que actualment, a conseqüència de diversos factors –com l'accés pels mitjans de comunicació o la politització de la qüestió– ha aparegut públicament i ha vist amplificada la seva rellevància. Tanmateix, d'altra banda també cal assenyalar la novetat absoluta que representa l'aparició d'actors molt poderosos en termes econòmics, de capacitat de foc i de capacitat de reclutament que lluiten directament contra les institucions i que tenen la capacitat de desafiar l'Estat mateix quant al monopoli de la violència i la coacció –ens referim, sobretot, als càrtels de narcotraficants o a les *maras*.

Molts estudis sostenen que la violència no representa la fallida de les institucions democràtiques, però sí que comporta la disminució de la satisfacció amb elles fins a nivells crítics –actualment, a Mèxic, segons el Latinobarómetro, només el 21% està satisfet amb la democràcia realment existent. En aquesta direcció, a l'Amèrica Llatina hi han començat a cristal·litzar “democràcies violentes” que es consoliden i perviuen, però que són poc apreciades; i, fins i tot, tendències cap a “estats degenerats” en un sentit weberianà, ja que l'Estat no només no tindria el monopoli dels mitjans massius de violència (la qual cosa, com ja hem manifestat, avui per avui seria impossible, encara que es pretengués), sinó que empraria directament (o permet que s'emprin) part dels mitjans que sí controla per satisfer interessos clarament privats d'alguns grups d'interès.

Tot això situa en una posició central els reptes de la seguretat humana i de la transformació de conflictes, que seran tractats específicament en el *background paper* de Rafael Grasa.

4. RESULTATS ESPERATS

Pel que fa als resultats esperats, són bàsicament tres:

1. Un debat sobre les ponències prèvies durant i després de cada *panel*, que permeti de reelaborar-les per tal de publicar-les posteriorment, com a mínim, en anglès i en castellà.
2. Una relatoria detallada, però succinta, de les ponències prèvies i de les presentades i debatudes al seminari, que permeti difondre les inquietuds, les preguntes i conjectures d'investigació i els suggeriments sobre instruments i polítiques per intervenir en el present i el futur. Aquesta relatoria seria debatuda i presentada a diversos fòrums europeus i llatinoamericans com a element de transferència i difusió de la preocupació pel tema, amb l'objectiu de coadjuvar en la creació de complicitats, sinèrgies i xarxes, i, potser, d'un futur simposi obert o de nous seminaris que retornin als temes plantejats.
3. Un programa de recerca aplicada, que inclogui algun tipus d'observatori o mecanisme de seguiment/laboratori de propostes, a compartir entre l'ICIP i diverses institucions.

3. DESENVOLUPAMENT DEL SEMINARI

3

PRESENTACIÓ

TICA FONT

Directora de l'ICIP

Tica Font, directora de l'ICIP, inaugurà el seminari. Durant els primers comentaris introductoris sobre l'Institut, va explicar que havia estat creat l'any 2007 per la Generalitat de Catalunya, després d'un procés participatiu que va gaudir de la contribució i l'empenta del moviment per la pau. Va subratllar que l'ICIP és molt singular, ja que es tracta d'un institut públic però políticament independent. Va afegir que entre els objectius de l'entitat hi ha el de resultar útil tant als ciutadans com al moviment per la pau o al món universitari. Consegüentment, l'ICIP és una institució d'investigació, divulgació i acció que treballa amb la societat catalana, però també en l'esfera internacional.

L'ICIP ha organitzat aquest seminari en el marc del programa d'investigació "Seguretat humana, transformació de conflictes i investigació per la pau", amb la voluntat d'iniciar una línia de recerca i d'elaboració de propostes amb altres actors i institucions, centrada en la polarització i la nova conflictivitat a l'Amèrica Llatina.

Tica Font va afirmar que durant la guerra freda a l'Amèrica Llatina es produí una ruptura amb les formes tradicionals de manifestació i s'hi van succeir marxades i cassolades, mètodes no violents de protesta que expressaven la insatisfacció amb les formes de govern d'alguns països. Fou un element distintiu que es repetí més tard a les antigues repúbliques soviètiques i actualment a la conca del Mediterrani, amb l'única diferència que a l'Amèrica Llatina se succeïren sota governs democràtics.

Una altra característica que va destacar la directora de l'ICIP va ser el sorgiment de nous actors. Molts són de caràcter ètnic, com el moviment indigenista, i posen de manifest la pobresa i la desigualtat existents. La majoria d'aquestes reivindicacions, com que estan tan lligades als moviments indigenistes, tenen un caràcter mediambientalista que qüestiona el model implantat de desenvolupament occidental. Tica Font afegí que hi ha altres actors que cal destacar, com les organitzacions criminals lligades al narcotràfic, un fenomen relacionat amb el desenvolupament econòmic del país, que no busquen un canvi en el sistema polític i que soscaven els valors en què es basa la democràcia.

A tall de conclusió, va exposar que l'objectiu del seminari era analitzar en profunditat aquests canvis, molts dels quals s'estan produint actualment, i elaborar propostes en la matèria.

PRIMERA Taula Rodona: Context i Marc Conceptual i Analític

El primer *panel*, moderat per Javier Alcalde, es va dedicar al context i al marc conceptual i analític, així com al mapa de les dimensions de la polarització, i s'articulà en torn a dues ponències prèvies dels directors de la conferència, Rafael Grasa i Salvador Martí Puig, juntament amb una contribució sobre el mapa dels camps de polarització de Mario Diani.

Amèrica Llatina en el context de postguerra freda: reptes per a la resolució i la transformació de conflictes

Rafael Grasa

President de l'ICIP

Presentació

Al principi de la seva presentació, Rafael Grasa va fer alguns comentaris breus per explicar com n'és de difícil parlar de l'Amèrica llatina i per concretar alguns aspectes sobre la polarització, els conflictes institucionals i no institucionals, les pràctiques raonables i no raonables, els models de desenvolupament i els conflictes socioambientals, elements que en tots els casos cal analitzar tenint en compte el sistema internacional.

En el primer apartat de la seva ponència, el president de l'ICIP se centrà en una sèrie d'elements previs a l'anàlisi. Va remarcar la importància d'analitzar els reptes de la polarització i la seguretat humana, especialment a l'Amèrica Llatina, perquè és el continent on els nous rostres de la violència han cobrat més rellevància. És l'únic territori que des de 1991 té un saldo positiu pel que fa a la reducció de conflictes armats, però aquesta dada no ha comportat una reducció de la violència. També va recordar el concepte de transformació de conflictes, que planteja que es poden gestionar i que el fonamental és canviar les relacions socials en què es gesten. D'aquesta manera, quan tornen a sorgir no ho fan amb un risc tan alt de derivar en violència. Així mateix, va assenyalar que hi ha canvis al sistema que afecten el sistema subregional i els subsistemes temàtics (l'economia del desenvolupament, les relacions financeres i tot el que té a veure amb l'impacte de les matèries primeres i energètiques).

En el segon apartat de la seva ponència, Rafael Grasa parlà dels canvis en el sistema internacional, prenent en consideració que s'ha incrementat el nombre d'actors no estatals, que s'ha perdut el monopoli sistemàtic del poder pels mitjans massius de violència de l'Estat i que en la seguretat hi han aparegut actors privats (el narcotràfic, els grups criminals, els mercenaris i les empreses privades de la seguretat). A més, han sorgit nous actors estatals i canvis en la distribució del poder i en les normes de conducta. Igualment, va exposar que el sistema internacional de postguerra freda en què ens trobem es caracteritza pel final de tres fets: la primàcia d'allò polític; les armes nuclears com a element significatiu i distintiu, i la bipolaritat. Així mateix, va afirmar que s'hi poden distingir cinc elements clau.

En primer lloc, el ponent va mencionar que allò militar perd pes polític, tot i que s'ha fet palesa una recuperació de la seguretat "dura" des de l'11 de setembre. En segon lloc, va destacar l'aparició de nous actors i la pèrdua del monopoli de la violència. En tercer lloc, va subratllar les noves concepcions de la seguretat, centrades en les persones, amb la pèrdua de la dimensió militar com a clau. El quart element és la inexistència d'un centre clar, ja que els Estats Units només disposen d'un domini clar en l'àmbit militar. Finalment, va indicar que hi ha hagut dos punts d'inflexió: l'11 de setembre i la crisi econòmica. Aquests canvis en el sistema fan que les noves i antigues agendes estiguin compartides i que hi hagi transformacions en l'estructura de poder, amb la decadència d'Occident i l'auge de les potències emergents. A més, la conflictivitat armada interna ha canviat, com també ho han fet les missions de pau.

En el tercer apartat de la seva ponència, Rafael Grasa va parlar sobre quins canvis afecten l'Amèrica Llatina. Per començar, es referí a la visió clàssica interregional. Plantejà la tesi que les majors diferències que s'estan donant en termes polítics, socials i econòmics al continent han erosionat els mecanismes i els procediments d'integració. Entre els problemes, destacà la paralització quasi absoluta de l'OEA, la dificultat per trobar postures comunes en matèria de defensa i seguretat i la manca clara de fòrums de diàleg polític. També detallà els canvis esdevinguts en la dimensió política, com una tendència clara i innegable cap a la democràcia, malgrat que desigual, i una disminució del pes dels sectors militars. No obstant això, d'acord amb la seva exposició, al mateix temps fan aparició fenòmens contradictoris que embruten l'anàlisi, com per exemple l'increment de la polarització i la conflictivitat social, l'increment de l'heterogeneïtat, les reformes constitucionals fins i tot davant de clientelismes clàssics, les restriccions contra els drets fonamentals i l'eliminació de contrapesos i controls constitucionals.

Quant a la qüestió de la inserció en el sistema de relacions interregionals, el ponent va mencionar les noves relacions econòmiques internacionals i els canvis en les relacions amb els Estats Units, però, sobretot, la convergència d'interessos d'Amèrica Llatina i els països emergents. Pel que fa a la relació amb els Estats Units, Rafael Grasa va explicar que hi ha un aïllament clar causat perquè l'OEA ha deixat de ser funcional. També va manifestar que no està segur que les potències regionals, com el Brasil i Mèxic, puguin cobrir el buit hegemònic parcial que s'ha produït amb l'aïllament dels Estats Units. També hi ha una diversificació de les relacions extraregionals que, en opinió del ponent, permet noves aliances polítiques i reforça la diferenciació, tot i que també la fragmentació. En tot cas, segons Rafael Grasa, aquest model d'inserció regional té problemes com, per exemple, la securització de l'agenda regional.

Quant als reptes, el ponent va assenyalar que l'Amèrica Llatina és una regió molt globalitzada que, a causa de la menor influència que hi tenen els Estats Units, actualment es posiciona millor com a actor internacional. Tanmateix, existeix un problema de fragmentació i mal funcionament o estancament per la manca d'instruments no retòrics d'alguns organismes polítics clau, com l'OEA, o per l'absència d'espais i fòrums per tractar determinats temes. Un altre repte el planteja la paralització de determinats mecanismes d'integració regional, essent-ne MERCOSUR l'exemple més clar. A més, la fragmentació política i els esclats socials plantegen reptes addicionals.

La fragmentació política representa un obstacle a l'hora d'abordar la transformació dels conflictes amb la intenció d'evitar els riscos a la seguretat física (un enfocament limitat de la seguretat humana —*freedom from fear*) i, per tant, les noves cares de la violència. És un obstacle que es pot mitigar i eliminar, però no sense altres instruments dirigits a la gestió de la conflictivitat i de la polarització, és a dir, instruments jurídics, econòmics i socials. També va mencionar que, des de l'òptica de la seguretat humana, els temes fonamentals són la securització i la militarització, incipient en qüestions socials i mediambientals. Aquests propòsits difícilment es podran assolir sense el desenvolupament de nous instruments.

Finalment, quant als models de desenvolupament, el ponent va comentar que la tendència existent és la d'evitar la distribució, no la de buscar la inclusió social i política, i que encara es depèn molt de l'extracció de matèries primeres. En referència a aquesta idea, Rafael Grasa va destacar el potencial de cooperació Sud-Sud, no només en termes de desenvolupament i de cooperació per al desenvolupament, sinó també pel que fa a la cooperació regional i subregional.

DEBAT

En el debat que seguí la primera ponència hi sorgiren preguntes relacionades amb temes conceptuals plantejats. Per exemple, Margarita López va manifestar que tenia la impressió que les aproximacions a les relacions entre conflicte i polarització segueixen sent molt etèries, molt ambigües, com a mínim en el context internacional, i que el tema treballat semblava centrar-se més en el conflicte, d'una banda, i la polarització, de l'altra. Pel que fa a aquestes qüestions, Rafael Grasa argumentà que és difícil precisar alguns conceptes, especialment quan per analitzar temes de polarització i de conflictivitat a l'Amèrica Llatina s'empren dimensions molt diferents. Va explicar que, tot i que en general la dimensió interna i la internacional no es creuen, aquí sí que havien intentat fer-ho.

Per tant, Rafael Grasa va exposar dues conclusions: a l'Amèrica Llatina hi ha un increment de la conflictivitat —no necessàriament violenta— i un increment de la seva visualització. La pregunta que cal fer, va puntualitzar, és si l'increment de la visualització té a veure, per exemple, amb el fet que hi ha mecanismes específics per denunciar, com havia passat amb la violència contra les dones. D'aquesta manera, va argumentar que sí que hi ha nous tipus de conflicte barrejats amb els vells tipus. Així mateix, afegí que en els nous conflictes a l'Amèrica Llatina hi ha dos factors transversals atàvics: la terra i tot el que té a veure amb pobles indígenes o originaris.

Juan Pablo Soriano va parlar sobre els moviments migratoris interregionals, un element nou que cal afegir a l'anàlisi del que està succeint a aquesta regió, sobretot perquè les portes d'Europa i els Estats Units estan cada cop més tancades per als immigrants. També va comentar que el creixement econòmic a la regió està generant més mobilitat en l'àmbit llatinoamericà. Pel que fa a aquests moviments migratoris interregionals, Rafael Grasa va destacar que, certament, són un element que genera una major polarització.

Soriano hi va afegir un apunt sobre la securització i la seguretat humana i sobre com emprar les noves eines analítiques. Indicà que és necessari un Es-

tat capaç de proveir polítiques públiques adequades per garantir la seguretat humana. D'acord amb aquest intervinent, la dicotomia entre seguretat de l'Estat i seguretat dels ciutadans no ens portarà gaire lluny. Al respecte d'això, Rafael Grasa hi va respondre que parlar de seguretat humana no vol dir que l'Estat no tingui un paper, sinó tot el contrari: les amenaces han canviat i sense polítiques públiques la polarització s'agreuja. Sostingué que la noció de seguretat humana implica que canvien els referents a protegir (persones al centre) i els instruments (inclosos molts de no militars), però no que l'Estat, que ha de garantir el benestar (desenvolupament i la seguretat de la ciutadania, no hi tingui un paper clau i rellevant.

També hi ha haver intervencions que van parer especial atenció a l'OEA. Anna Ayuso sostingué que aquesta organització s'està reconfigurant, atès que era l'instrument típic dels Estats Units per dominar la regió i que ara s'està palesant que sovint és instrumentalitzada pels països de l'Aliança Bolivariana per a les Amèriques (ALBA), que se posen d'acord per bloquejar la institució. És per això, indicava, que desconeix si es troba en decadència o en transformació, la qual cosa anirà en funció de les diferents aliances que es gestin a la regió. Rafael Grasa hi va respondre que els problemes bàsics que té l'OEA són relacionats amb els models organitzatius i la presa de decisions. Va mencionar que, tot i que altres organismes regionals han restringit més la conducta d'altres actors i han intentat tenir un perfil d'"autonomia parcial", en el cas de l'OEA això no és tan clar. Com a altres problemes fonamentals, va citar la carta democràtica i el personalisme. Margarita López afegí que, en la seva opinió, els països de l'ALBA polaritzen perquè volen debilitar l'organització: la polarització obliga a cohesionar-se en bàndols, a prendre posicions, la qual cosa simplifica la lluita.

Sobre el Brasil i Mèxic, Ernesto Isunza indicà que són dos referents, no només pel pes obvi de la demografia, la mida, l'economia, etc., sinó també perquè són dos models molt clarament diferenciats mitjançant els quals es podria veure el pes específic a la regió. Va fer referència al model energètic, a l'educació i la ciència, a la manera de la qual s'estructura el mercat extern de cada país i a la reestructuració regional. Va concloure que la comparació Sud-Sud ens aporta més llum que la visió global, que no ens n'aporta massa sobre quines són les diferències estructurals dels models ni sobre els possibles líders de la regió. Amb relació a aquesta última qüestió, Rafael Grasa es mostrà d'acord amb l'anàlisi del model brasiler d'Ernesto Isunza. Va exposar que el Brasil és, en alguns moments, el model que cal seguir, però que té problemes greus de cara al futur (l'economia d'aquí a cinc anys, tenint en compte la "bombolla brasiler"); també va manifestar que el model de lluita contra la pobresa que vol exportar és, aparentment, molt superficial, ja que intenta fomentar la cooperació i mediar-hi, però evita, per exemple, les declaracions i condemnes públiques. A més, l'intervinent declarà que aquesta política és molt lligada a la figura d'alguns presidents, de manera que caldrà esperar per veure què passa amb els propers.

SALVADOR MARTÍ PUIG

Professor de la Universitat de Salamanca

PRESENTACIÓ

El tema bàsic de la presentació de Salvador Martí Puig fou l'increment dels conflictes polítics en entorns democràtics i la contínua i creixent conflictivitat en la política no convencional. Per desenvolupar el tema, plantejà quatre punts clau que estructurarien la presentació.

El primer apartat va fer ressaltar algunes de les paradoxes de la transició democràtica. Davant de la dificultat per preveure el que succeiria, els acadèmics van modificar la seva agenda d'investigació i van deixar d'analitzar les condicions per les quals ocorren les coses per passar simplement a entendre com havien succeït. En aquest sentit, apareixeren explicacions d'abast mitjà centrades, sobretot, en actors. Partien d'una definició molt clàssica, però també molt acotada, de la democràcia; així mateix, posaven l'èmfasi en els límits que tenen els actors a l'hora de negociar. És per això que aquest professor de la Universitat de Salamanca va decidir centrar més la seva anàlisi en els actors i menys en les formes explicatives més deterministes, perquè, en la seva opinió, els fets havien demostrat que els règims polítics de l'Amèrica Llatina transitaven des de sistemes autoritaris fins a democràcies sense que es donés cap dels supòsits que establien els antics tractats sobre la qüestió. Aquest enfocament tenia com a eix fonamental l'estudi de les elits polítiques, ja que, perquè arribi la democràcia, les elits polítiques enfrontades han d'estar d'acord amb unes regles del joc determinades i cal que es professi una certa confiança en unes regles i unes garanties. Aquesta línia de treball descrita per Salvador Martí Puig provoca algunes paradoxes, atès que es va percebre que les elits podrien tenir èxit en la construcció de la democràcia, en un termini de deu o vint anys, però no se'n va entreveure la incapacitat per generar democràcies de qualitat.

En el seu segon apartat, el ponent va tractar de les percepcions de les elits. Aquest estudi, separat en quatre taules, recollia les opinions de les elits mateixes sobre un espai regional determinat a l'Amèrica Central i Mèxic. La primera taula reflectia com aquestes elits se situaven ideològicament. Es podia observar que, en els casos en què hi ha esquerra, l'esquerra és polaritzada i situada molt cap a l'extrem, i desplaçava la dreta més cap a la dreta. Dit d'una altra manera, on hi ha esquerra hi ha molta polarització. La segona taula mostrava l'opinió de les elits sobre la democràcia i posava de manifest que pràcticament en tots els casos estan d'acord que la democràcia és el sistema polític que gaudeix de més credibilitat i legitimitat i la perceben com l'únic sistema possible. La tercera taula mostrava l'opinió de les elits sobre l'estabilitat del sistema i revelava que també hi ha diferències d'opinió en aquesta matèria, i que quan hi ha divergència ideològica també n'hi ha quant a la sostenibilitat. La quarta i última taula exposava la confiança de les elits en els partits polítics. S'hi podia observar els resultats més estranys. El més

significatiu era que, amb l'excepció de Liberación Nacional, a Costa Rica, la resta dels membres dels partits tenien molt poca confiança en els seus instruments de treball, la qual cosa indicava que hi ha un problema greu pel que fa a la percepció de l'instrument polític, que ha de ser l'interlocutor de les demandes entre els ciutadans i els representants.

En la tercera part de la seva exposició, Salvador Martí Puig va destacar alguns resultats rellevants de la seva recerca, obtinguts a partir d'enquestes. Arribà a la conclusió que la ideologia és un instrument molt important per a la identitat i la mobilització polítiques. També conclougué que la confiança és molt rellevant per a les elits, tot i que el sistema sigui qüestionat per l'esquerra. Va fer referència a la presència d'una esquerra incòmoda a tota la regió, tret del Brasil. D'aquesta manera, a l'Amèrica Llatina hi ha democratització però no cohesió social (tot i que s'hi mantingueren la polarització i la desigualtat). Pel que fa a la desconfiança dels partits, Salvador Martí Puig va plantejar que l'esquerra té problemes per crear actors i partits polítics sòlids i articulats, amb capacitat de pressió a les institucions però també amb capacitat de generar lleialtat i confiança entre els mateixos sectors socials als quals pretenen representar. En el context actual d'un món globalitzat és molt difícil que l'esquerra pugui fer polítiques públiques molt diferents, per la naturalesa dels béns. Els béns són cada vegada més fluids i, per tant, la capacitat de negociació en l'àmbit de l'esquerra és menor. Aquestes són les percepcions de l'esquerra, en gran manera perquè el context és difícil, fins i tot més del que proposen les previsions més pessimistes.

En l'últim apartat, referent a la mobilització en democràcia, el ponent va destacar la paradoxa de l'increment de la política no convencional en contextos democràtics. En aquest sentit, va destacar els nous espais de governança, la gestació de nous actors i el sorgiment d'aliats externs als actors que es mobilitzen, així com l'impacte dels actors mobilitzats i la continuïtat de les desigualtats o els greuges, tot i tractar-se de democràcies. També es va centrar en unes taules presentades en el seu treball, que tractaven de les mobilitzacions per països i les dividien en quatre categories. La primera destacava el gran nombre de mobilitzacions contra polítiques públiques concretes amb enfrontaments entre ciutadans i actors. Aquestes polítiques eren de caràcter neoliberal, privatitzacions, lleis sobre indústries extractives i també reformes de l'Estat (*policy issues*). La segona categoria feia ressaltar la mobilització dels actors minoritaris que reivindiquen drets. La tercera mostrava la mobilització contra decisions institucionals en eleccions. Finalment, hi havia les expressions cíviques de denúncia contra la delinqüència i contra la corrupció. Aquestes no tractaven de *policy issues*, de nous actors o de la percepció de l'arbitrarietat institucional; constituïen una protesta contra l'Estat i la democràcia per l'incompliment de la prestació de béns públics de primer ordre, com la seguretat i el desenvolupament.

D'acord amb el que expressava Salvador Martí Puig, d'aquestes categories n'emaneix tres hipòtesis sobre les mobilitzacions en democràcia. La primera tracta de *policy issues*, és a dir, de les mobilitzacions relacionades amb la discussió sobre polítiques públiques neoliberals, producte d'una esquerra descontenta que pretén suplir la seva capacitat orgànica de negociar i d'obtenir una articulació sòlida impulsant mobilitzacions al carrer o sumant-se a les que hi ha en marxa. La segona hipòtesi postula que moltes de les mobilitzacions no són exclusives de l'esquerra, sinó que fan referència a marcs institucionals concrets. D'acord amb la segona hipòtesi, la mobilització està vincu-

lada a la desafecció ciutadana i al descrèdit del marc institucional, com en el cas de les grans mobilitzacions contra el crim.

A tall de conclusió, Salvador Martí Puig es va preguntar com interpretar el fenomen descrit. En la seva opinió, hi ha alguns elements que han d'estar a l'agenda d'anàlisi: la debilitat dels actors com a intermediaris, la desconfiança dels ciutadans cap als representants i els partits (o, encara pitjor, de l'elit partidària mateixa cap als partits) i la qüestió de com es pot interpretar la capacitat dels actors per canalitzar respostes.

DEBAT

Al debat s'hi van plantejar dues qüestions principals. La primera feia referència al concepte de la polarització i als dubtes sobre quin sentit té. La interpretació que es va fer establia que quan hi ha un intent real de canvi de les estructures és lògic que la resposta sigui major que quan no n'hi ha. Quan es tracta d'iniciar una revolució, encara que sigui no violenta i per mitjans legals, cal canviar les estructures del poder. Si ja hi ha estructures de poder i s'intenta canviar-les, hi ha conflicte. Com a conseqüència, és lògic que hi hagi un major grau de polarització. D'altra banda, s'assenyalà que les elits d'esquerra són elits que en principi no creuen en la democratització i en les virtuts de la transició i que, per tant, semblen estructuralment descontentes amb la democràcia. Aquests aspectes requeririen anàlisis posteriors més profundes per comprovar-ne la validesa.

Quant a la pregunta de Margarita López sobre què és l'esquerra, Salvador Martí Puig va citar els instruments per a identificar-la, entre els quals hi ha l'autoadscripció, malgrat que és un criteri dèbil. També explicà que és necessari observar que a aquesta regió hi ha molts temes que polaritzen i mobilitzen i que, probablement, el tema esquerra-dreta sigui un tema marginal. En alguns casos, els citats temes són reals, en d'altres ficticis i en d'altres no tenen res a veure amb l'eix esquerra-dreta. Cal adoptar nous enfocament per parlar de qüestions com la corrupció o el crim organitzat. L'elevada polarització a determinats països té a veure amb lideratges, amb la seva permanència i amb el tancament d'espais institucionals. El ponent concloué que, en la seva opinió, era un tema rellevant.

A tall de resposta al dubte plantejat per Diego Sánchez sobre si aquests conflictes citats són nous, Salvador Martí Puig explicà que en els casos de l'Amèrica Central o Mèxic no es nega que hi hagués conflictivitat ni que ara hagi augmentat, sinó que hi hagi una diferència en la naturalesa del conflicte. És més, la paradoxa és que, després de les transformacions sistèmiques i institucionals, els conflictes es mantenen. L'autor ho relaciona amb les grans expectatives que hi havia sobre els processos de pau i sobre la naturalesa dels règims mateixos, però com a conclusió va negar que n'hi hagi més i, per contra, va confirmar la seva creença que els conflictes romanen, en alguns casos amb una nova naturalesa i, en d'altres, citant l'exposició de Rafael Grasa, guanyant visibilitat, com en el cas del femicidi.

MARIO DIANI

Professor investigador de l'ICREA al Departament de Ciències Polítiques i Socials de la Universitat Pompeu Fabra (UPF), Barcelona

PRESENTACIÓ

Mario Diani va servir-se de l'element comparatiu per confrontar, mitjançant gràfics i mapes de xarxa, la realitat de les organitzacions socials de Glasgow i Bristol. Tanmateix, tot i centrar-se en aquestes dues ciutats britàniques, també va fer algunes referències empíriques a l'Amèrica Llatina. Per començar, exposà el gràfic d'un sistema de relacions amb aliances entre organitzacions de Glasgow que afirmen que estan preparades per utilitzar la protesta radical; aquestes accions no es refereixen directament a la violència, sinó més aviat a l'ús de formes radicals de política contenciosa. En un segon gràfic, pertanyent a Bristol, el ponent va mostrar un dens sistema de relacions que incloïa de manera marginal organitzacions que s'autodefinien com radicals. A continuació, va explicar que si es pregunta a les organitzacions com se senten respecte de la protesta radical, els percentatges de les dues ciutats són molt similars: prop d'un 20% a cada una. Tanmateix, si s'observen aquests models des d'una altra perspectiva, es pot deduir que, mentre que Glasgow és percebuda com una ciutat radical perquè els seus radicals són connectats dins del teixit associatiu, la situació a Bristol és la contrària: els radicals hi són presents, però no visibles, perquè resulten marginals pel que fa a les seves relacions amb la resta de la societat civil organitzada.

L'investigador de l'ICREA va suggerir que, quan pensem en la polarització, no ens hauríem de limitar simplement a mirar els canvis en la freqüència de determinats comportaments o vies d'acció que adopten actors individuals; cal que trobem maneres d'examinar les relacions. En aquest sentit, un element important és l'expressió radical del conflicte, malgrat que estigui relativament aïllada. Al cap i a la fi, si no hi ha interconnexió entre els actors contenciosos és molt difícil mesurar la polarització. Un segon element important és que el conflicte pot adquirir diferents formes i pot ser mobilitzat de diferents maneres. Per il·lustrar algunes formes bàsiques de com es pot gestionar el conflicte, Mario Diani va suggerir que aquests criteris podrien guiar la nostra exploració del canvi polític a l'Amèrica Llatina.

Un primer criteri és que el conflicte pot ser gestionat dins dels límits d'una sola organització. Va posar l'exemple d'un cas extrem: el partit nazi era radical i tenia polítiques radicals que van generar una mobilització des de dalt cap a baix (*top-down*). L'acció col·lectiva del partit comunista es va portar a terme dins dels límits d'una sola organització o, potser, dels de l'organització principal, que incloïa grups satèl·lit. És un altre exemple d'un moviment clàssic en què la generació de conflicte té lloc entre actors que formalment són independents. La qüestió és: quins són els factors que faciliten les restriccions?

D'altra banda, va afirmar que és important recordar que no totes les xarxes tenen el mateix grau de vincle emocional entre els seus components. Dins

d'un moviment social és molt freqüent que el problema es trobi en l'existència d'una dinàmica de coalició. Encara que no hi hagi un sentiment de comunitat o d'identitat col·lectiva, poden haver-hi coalicions *ad hoc*. I sovint poden confondre's. Mario Diani va posar l'exemple d'Itàlia a finals dels vuitanta i principis dels noranta, quan l'aparició de noves formes de protesta local en temes mediambientals fou un signe de desenvolupament de nous moviments ciutadans que reclamaven una transformació democràtica del sistema de partits.

Tot seguir, el ponent va explicar que hi ha formes d'acció en què els participants senten alguna forma d'identitat, però que no disposen dels recursos organitzatius per coordinar-se. Per tant, la coordinació té lloc en els vincles que s'esdevenen a la comunitat. La qüestió és com obtenir informació i intentar resoldre quines són les vertaderes implicacions d'aquestes identitats. Des dels vuitanta, el pes relatiu dels partits polítics en la coordinació de protestes s'ha reduït. Tanmateix, què significa això, una fragmentació simple? En aquest cas, podria haver-hi una polarització d'opinions o una radicalització de les postures ideològiques i de les formes d'acció. És possible que no sigui una polarització en el sentit d'una convergència d'actors en fronts oposats. El que s'ha suggerit és que podria haver un interès més general, nous actors involucrats en el clàssic sistema de xarxes i en formes d'organització del passat per coordinar l'acció col·lectiva, però aquest tipus de processos no comporta necessàriament el sorgiment de compromisos. Segons Mario Diani, aquest és un dels problemes identificats.

Quant a les vies empíriques per estudiar la polarització, Mario Diani va observar que n'existeixen diverses. Tot i així, es va preguntar quins són els factors que limiten el canvi d'una mobilització lògica entre partits a, per exemple, dinàmiques més incertes. És una pregunta que sorgí de la presentació de Salvador Martí Puig en referència a les relacions entre partits d'esquerra i altres formes d'acció política. En aquest sentit, Mario Diani va reafirmar que els criteris del moviment social no necessàriament estan determinats pel mateix vincle emocional entre els components de la xarxa.

A tall de conclusió, Mario Diani assenyalà que, en discutir sobre la fragmentació o la polarització de l'opinió, la radicalització de les formes d'acció no necessàriament han de comportar una polarització en el sentit de convergència d'actors. Pot ser més general, considerant les dimensions dels nous actors en els sistemes de xarxes i en les formes organitzatives de coordinació. Això no implica l'aparició de nous partits polítics.

DEBAT

En el debat, la intervenció de Juan Pablo Soriano va destacar el repte d'aplicar el mapa de Bristol i Glasgow a països com El Salvador, Costa Rica i Nicaragua. Exposà el cas costa-riqueny, en el qual els moviments ciutadans han estat els impulsors de la mobilització en àmbits de lluita contra polítiques públiques específiques. La seva intervenció continuà explicant que en el cas salvadoreny hi ha hagut moltíssima mobilització impulsada des del paraigua de l'FMLN contra polítiques neoliberals i que, en canvi, el cas de Costa Rica ha estat en major grau un cas de societat civil articulada. També va mencionar que el cas guatemalenc de les mobilitzacions contra lleis extractives (com la llei de mines) fou molt més semblant al de Bristol, mentre que el nicara-

güenc és un cas que es podria definir com kafkià, però que això és una constant.

En la seva intervenció final, Mario Diani va posar èmfasi en que malgrat que no hi ha polarització sense diferències ideològiques, les diferències en ideologia no condueixen necessàriament a engrandir els models polaritzats. A més, molt sovint la divisió emocional s'estudia amb enquestes com si anés acompanyada d'una diferència en les opinions. Això té sentit en molts contextos, però no en estructures socials profundes. Per tant, va afegir que creu en un sentit més profund de la polarització.

SEGONA TAULA RODONA: POLARITZACIÓ EN EL MARC INSTITUCIONAL

El segon *panel*, amb ponències inicials de Javier Corrales, María Laura Tagina i Margarita López Maya i moderat per Anna Ayuso, es va dedicar a: la polarització en el marc institucional, amb aportacions sobre el paper de les assemblees constituents; la polarització en el cas argentí, en el marc de la democràcia i les eleccions; i l'anàlisi del cas de Veneçuela i el món andí.

ASSEMBLEES I POLARITZACIÓ A L'AMÈRICA LLATINA, DES DE 1988 FINS A 2008

JAVIER CORRALES

Professor de ciències polítiques a l'Amherst College, Massachusetts

PRESENTACIÓ

La intervenció de Javier Corrales versà sobre com el canvi de les constitucions a l'Amèrica Llatina pot afectar la polarització. Va assenyalar que no ha estat fàcil trobar una connexió directa i clara entre el canvi constitucional i la polarització, però que sí que hi havia certes tendències que volia compartir amb els assistents al seminari.

Abans de res, el professor de l'Amherst College va destacar que l'Amèrica Llatina és a terra del constitucionalisme, atès que hi ha una tradició històrica de modificar la constitució amb molta freqüència. En particular, als inicis de la transició democràtica a l'Amèrica Llatina, molts països van declarar que era necessari aprofundir en la democràcia, la qual cosa els portà a reescriure la constitució i a esmenar-la profundament. El que resulta interessant i nou del període comprès entre els anys 1988 i 2008 és que aquests canvis tenen lloc dins de la democràcia, és a dir, no són canvis de constitucions que vagin en paral·lel a canvis de règim, sinó que són democràcies que volen millorar-se, la qual cosa origina assemblees constituents.

A l'hora de mesurar l'efecte d'aquests canvis en la polarització, el ponent va explicar que hi ha problemes metodològics per tres raons: 1) és difícil mesurar-lo i articular-lo amb tècniques que no siguin qualitatives; 2) el punt de partida de cada un és molt diferent, i 3) el context econòmic és molt diferent a cada país. Tot i així, l'estudi analitzà deu assemblees constituents: Argentina (1994), el Brasil (1988), Bolívia (2006), Colòmbia (1991), l'Equador (1997 i 2007), Nicaragua (1987), el Paraguai (1991), el Perú (1994) i Veneçuela (1999).

Javier Corrales va exposar, a partir d'un quadre, l'heterogeneïtat de condicions que donaren lloc al canvi constitucional. Explicà que hi ha tres tipus de categories: 1) quan hi ha una situació de crisi política molt intensa; 2) quan un president s'alça amb molt de poder, i 3) quan l'oposició al govern és molt agitada. En tots els casos estudiats, fa falta més d'una condició favorable, tot i que la combinació varia.

El ponent assenyalà que, a alguns països, l'establiment d'una nova constitució es produeix quan hi ha una polèmica important respecte de la reforma del mercat. En aquest context, s'aprova la nova constitució, seguida dels ajustos econòmics. Per tant, l'estudi s'enfocaria a aquells casos en què s'estableix una constitució nova i en què no s'està aplicant una reforma econòmica contençiosa, com ara en els casos seleccionats.

En aquesta primera fase de la seva ponència, l'orador intentà respondre a la pregunta de com canvien les constitucions. Per fer-ho, va utilitzar l'Índex de poders presidencials, que havia estat creat en un treball inicial de Sugar i Carry, i que Javier Corrales i altres acadèmics han millorat i completat. Aquest índex genera un valor que fluctua des de 0, que significa que el president no té poder, fins a 1, que simbolitza el Leviatan de Hobbes. Els resultats posen de manifest una certa variació dins del rang intermedi quant a la manera com les constitucions modifiquen els poders presidencials. Segons Javier Corrales, la Colòmbia de l'any 1991 i la Nicaragua sandinista de 1987 són dos bons exemples que l'ideologia no és un factor explicatiu. En tots dos casos, les assemblees constituents foren relativament pacífiques i van acabar disminuint els poders presidencials amb una certa calma. A més, tot i que ni a Colòmbia ni a Nicaragua es va resoldre el conflicte armat, s'hi observa un grau elevat d'acord entre els actors. A més, a aquests països quedà palesa immediatament una rotació de poder, un dels elements de la nova constitució.

També va fer referència als països de l'ALBA: Veneçuela, Bolívia i l'Equador. A Veneçuela, el 1991, tal com va ocórrer amb la "fujimorització" del Perú, creix el poder presidencial. A Bolívia, el resultat final mostra que el canvi és escàs, de manera que es pot dir que un dels "deixebles" de Chávez no canvia la constitució modificant el poder presidencial. Tanmateix, aquest canvi constitucional ha estat el més polèmic del país i no solament ha produït confrontacions i morts, sinó també una intervenció externa del Brasil i Xile. A l'Equador, el tercer país de l'ALBA mencionat en aquesta ponència, s'hi observa una transformació envers un major poder presidencial sota la presidència de Correa, tot i que no tant com a Veneçuela. D'aquesta manera, va concloure que tot l'exposat demostra que hi ha algun altre factor no ideològic que explica aquesta situació.

D'acord amb Javier Corrales, malgrat que aquestes assemblees constituents atorguen una gran quantitat de drets als ciutadans, que hi queden fascinats, el que realment succeeix és una disputa pels poders presidencials. En totes les assemblees constituents, el titular va a la negociació amb el desig d'incrementar el poder presidencial en diferents vessants. Per exemple, a més d'eliminar les limitacions sobre el mandat presidencial i de canviar el nombre màxim d'anys que el president pot governar, a Bolívia es pretenia convertir el sistema d'assemblea bicameral en un sistema unicameral amb els objectius següents: eliminar el Senat, en el qual Morales no hi tenia majoria; concentrar la capacitat d'utilització de recursos; i crear un poder social que manegés la política social amb molt poca rendició de comptes al Parlament. Així, Corrales va identificar dues propostes en els documents inicials del MAS (Movimiento al Socialismo) a Bolívia: d'una banda, noves participacions i nous drets, així com el reconeixement de la multietnicitat i el plurinacionalisme de Bolívia i, d'altra banda, el president, que representa el poble, ha de governar.

Tot seguir, el ponent va afirmar que aquesta dinàmica és la que crea les grans controvèrsies. En la seva opinió, és un gran tribut a la fortalesa de les idees

del segle XVIII a l'Amèrica Llatina del segle XXI, atès que una vegada més s'està lluitant a favor de crear un sistema de frens i contrapesos amb una presidència molt disposada a acumular poders amb l'objectiu de poder implementar reformes que sempre ha pretès.

En aquest context, la distribució de poder a l'assemblea constituent determina el futur de la constitució. Sorgeix un patró obvi: a aquells països en què l'assemblea constituent atorga molt d'espai polític a partits i grups no vinculats al poder executius, es delimita el poder presidencial o es coarten enormement les ambicions presidencialistes del partit del govern; d'altra banda, a països en què hi ha poca presència de l'oposició, s'hi observa l'expansió dels poders presidencials. És a dir, si l'oposició no és representada a l'assemblea constituent, sorgeix una conflictivitat greu en el moment del canvi o més endavant.

A més, Javier Corrales va indicar la necessitat d'estudiar de quina manera es comporten els presidents un cop modificada la constitució. En aquest sentit, va mencionar dues possibilitats: el president es manté dins de les normes constitucionals o bé no està satisfet amb el canvi i el vol expandir encara més. Aquesta és una altra explicació de per què no hi ha una gran conflictivitat en el cas de l'Equador, Bolívia i Venèçuela. En aquests països, tot i que guanyen molt de poder presidencial, els presidents desitgen més atribucions, mentre que l'oposició, que ja començava a estar descontenta, a ser desplaçada i a sentir-se menystinguda en termes institucionals, representa un veto enorme o bé el produeix un empat polític.

Finalment, el ponent va resumir la seva presentació en tres punts: 1) no es pot afirmar que el procés de les assemblees constituents sigui monocausal; 2) a l'Amèrica Llatina les assemblees constituents han estat un exercici útil per a mesurar els poders presidencials, i 3) a aquells països on l'oposició ha estat més exclosa durant el procés constituent s'hi troba la major probabilitat de polarització, ja que l'exclusió de l'oposició comporta una constitució més presidencialista, la qual cosa anima el president a fer-se encara més presidencialista.

DEBAT

Pel que fa a aquesta presentació, les intervencions i el debat es referiren principalment a la metodologia aplicada per Javier Corrales per comparar els processos constituents. Especialment, Ludolfo Paramio i Rafael Grasa assenyalaren la complexitat de comparar aquests processos, que contenen diversos contextos polítics, econòmics i socials. Quant a aquests comentaris, Javier Corrales va remarcar que la importància d'aquests casos rau en que cap d'aquestes assemblees estableix un sistema autoritari, però sí que s'erosionen els pesos i contrapesos i que, per tant, ja estan fora de la democràcia. A més, va expressar el seu acord amb l'argument que el context és important, però manifestà que en tots aquests casos es discuteix el poder presidencial i que la resta d'elements varien menys. A tall de conclusió, Javier Corrales cità el precepte de Douglass North i Barry Weingast d'acord amb el qual la democràcia pot perpetuar-se amb la condició de buscar un sistema polític en què els guanyadors no hi guanyin tant i els perdedors no hi perdin tant.

MARÍA LAURA TAGINA

Doctoranda a la Universitat de Salamanca

PRESENTACIÓ

María Laura Tagina va iniciar la presentació subratllant la novetat que representava que durant tant de temps tants països de l'Amèrica Llatina haguessin gaudit de règims democràtics. Aquest fet ha desplaçat els acadèmics dels estudis de la democràcia cap a altres enfocaments que incideixen en l'estabilitat i la qualitat de la democràcia. Aquest és el context en què María Laura Tagina abordà el fenomen de la polarització.

La polarització política és plantejada de maneres alternatives. És considerada una amenaça a l'estabilitat de la democràcia en la mesura en què dificulta la construcció d'aliances interpartidistes i d'acords legislatius. Tanmateix, algunes veus interpreten que la polarització pot ser un indicatiu que s'ha aconseguit integrar els actors que abans ocupaven posicions radicals i que posaven en qüestió la legitimitat del sistema polític. En tot cas, Tagina assenyala que es coincideix que un escenari de baixa polarització és més apte per a l'assoliment d'acords duradors entre elits polítiques.

Per començar, la candidata a doctora per la Universitat de Salamanca concretà el terme *polarització*, valent-se de l'obra de Sani i Sartori: la distància entre dos pols que representin el posicionament dels partits, les elits polítiques o les opinions públiques. En aquest sentit, l'estudi se centra en la dimensió ideològica de la polarització política. És a dir, s'analitza la distància entre els posicionaments dels actors polítics en l'espectre esquerra-dreta i s'entén que una distància major entre els actors polítics representa una major polarització del sistema polític.

Juntament amb el nivell de polarització política, la fragmentació partidista en cada fase d'eleccions és un altre atribut rellevant per analitzar un sistema polític. La ponent cità Sani i Sartori: "La fragmentació dificulta el funcionament de la democràcia si (i solament si) expressa l'existència de polarització. Quan un sistema mostra valors baixos de polarització, una democràcia pot funcionar tot i que el seu sistema de partits estigui fragmentat. I la fragmentació causa governs de coalició, però que les coalicions funcionin no depèn de que els membres de la coalició estiguin propers o distanciats els uns dels altres". En aquest cas, el nombre efectiu de partits ofereix una pauta per mesurar que el poder s'hagi concentrat o dispersat.

María Laura Tagina va escollir l'Argentina com a cas d'investigació, sota la consideració que hi ha una polarització baixa en termes ideològics i una fragmentació alta del sistema de partits. Dit d'una altra manera, l'Argentina presenta dues característiques que, d'acord amb la literatura, afavoreixen l'assoliment d'aliances, els governs de coalició i, en general, els acords en el si de les elits polítiques. No obstant això, contràriament a aquestes expectatives, des de la transició democràtica fins a l'actualitat els acords i el consens

en l'interior de la classe política argentina són excepcions. De fet, des de 1983 només hi hagué un govern de coalició al país (1999-2001), que fracassà estrepitosament.

A partir d'aquí, la ponent explicà que el seu estudi té tres objectius. El primer és actualitzar la situació de l'Argentina quant a la dispersió ideològica de les seves elits parlamentàries i pel que fa al grau de polarització del seu sistema de partits (dues estratègies que escollí per aproximar-se a la problemàtica de la polarització). El segon objectiu és analitzar el comportament dels diputats en la votació dels projectes d'arrel més controvertida dels últims tres anys, fent atenció a de quina manera s'han distribuït els suports dels partits opositors rellevants i del partit oficialista a cada oportunitat, i tenint-ne en compte la ubicació en l'espai ideològic. El tercer i últim objectiu d'aquest estudi consisteix a estendre l'anàlisi al camp de l'opinió pública i indicar en quina mesura els ciutadans han respost o no de manera polaritzada als principals conflictes suscitats durant la gestió del govern actual, amb la presidenta Cristina Kirchner.

Pel que fa a la distribució de l'autoubicació ideològica de les elits parlamentàries, María Laura Tagina comentà que els diputats argentins presenten la dispersió ideològica més baixa de l'Amèrica Llatina, amb una desviació típica de 0,53 i que s'observa un decreixement en la dispersió. Això és, s'incrementa la concentració ideològica dels diputats mesurada en termes d'autoubicació. A més, estenen l'anàlisi en el temps, exposà que aquest tret de concentració ideològica s'ha aprofundit al llarg de la dècada, atès que la desviació típica de la distribució es reduí sistemàticament des de 1996. És a dir, els diputats argentins, considerats individualment, presenten una distribució cada vegada més concentrada en l'escala ideològica.

Quant al sistema de partits, la ponent explicà que l'analitza mitjançant les dades referides a la polarització legislativa ponderada i al posicionament dels partits rellevants, mostrant com se'n superposen els espais ideològics. A través d'aquestes dades, mostrà l'índex de polarització ponderada i observà que fou major el 2004 que el 2008. És a dir, la mateixa tendència de polarització decreixent s'observa també en termes del sistema de partits.

En el capítol de fragmentació partidista, l'analitzà mitjançant l'evolució del nombre efectiu de partits legislatius i dels resultats de les votacions de les principals iniciatives legislatives sancionades en els últims tres anys. Exposà que el sistema de partits argentí va passar d'un bipartidisme a un pluralisme moderat o limitat per després arribar a una situació de pluralisme extrem. És a dir, la quantitat de partits que competeixen i que tenen representació parlamentària ha anat creixent quasi sistemàticament des de les primeres eleccions, des de 1983 fins a 2009.

En resum, l'Argentina té dues particularitats que li permeten ser un país en què és fàcil arribar a un consens. Tanmateix, no hi ha hagut un pacte significatiu per comprovar-ho. Sí que existeixen aliances en les eleccions legislatives, però es desmunten al dia següent, perquè després els partits formen blocs diferents en el si del Congrés, generalment a conseqüència de l'enfrontament entre els líders de cada una de les forces polítiques. A més, tot i la superposició dels espais ideològics, s'analitza com es distribueixen els suports a les iniciatives legislatives i es troba que l'oposició, tot i compartir-hi la ubicació ideològica, sempre vota en contra de l'oficialisme. Només el Partit Socialista, juntament amb el Justicialista, ha votat a favor d'algunes iniciatives.

En la part final de la seva presentació, María Laura Tagina reiterà que vol entendre l'anàlisi al camp de l'opinió pública, ja que, en l'estudi del conflicte més important del govern a l'entorn de la sanció a les exportacions de gra d'Argentina, l'opinió pública es mostrà procliu a una política de consens i conciliació, que les parts no han assolit. En altres enquestes relacionades amb altres polítiques tampoc no hi ha trobat indicis de polarització a l'opinió pública. Conseqüentment, hi ha una espècie de decalatge entre la classe política, que gestiona la política quotidianament en termes d'"amic-enemic", i l'opinió pública, que no dona suport a aquests enfrontaments.

DEBAT

En el debat que seguí a la ponència es va discutir sobre la utilitat de l'anàlisi de l'eix esquerra-dreta. Tagina va fer referència a un treball en què s'analitzen altres eixos ideològics aliens a l'esquerra-dreta. Amb aquest punt de partida, la ponent concloué que aquests eixos finalment s'integren en la dimensió esquerra-dreta. Per tant, segons Tagina, és un tema en procés de discussió i el fet que no sigui útil per entendre el cas argentí no significa que no ho sigui per a altres casos.

També es va fer una menció específica al paper de la polarització social. Salvador Martí Puig assenyalà el cas de l'Argentina, on la polarització ideològica és molt reduïda però la polarització social és notable. María Laura Tagina manifestà que l'existència de mobilització social es pot explicar a través de les característiques socials: la societat argentina ha esdevingut més desigual i pobre. Després de manifestar que la qüestió de la polarització social no s'ha aplicat en l'estudi que acabava de presentar, es mostrà d'acord amb el suggeriment que pot ser útil explorar els vincles entre la polarització social i la polarització política.

APUNTS SOBRE LA POLARIZACIÓN POLÍTICA A VENEZUELA I ELS PAÏSOS ANDINS

MARGARITA LÓPEZ

Historiadora i doctora en ciències socials per la Universitat Central de Veneçuela

PRESENTACIÓ

Margarita López va fer alguns comentaris breus per explicar que el seu treball s'originà dos anys abans en un grup que convocà IDEA Internacional a Lima per tractar de la polarització política dels països andins. D'aquesta manera, explicà, algunes de les idees presentades al seminari són relacionades amb el debat col·lectiu que s'hi va fer, amb experts que intentaven construir alguns elements conceptuals i metodològics que permetessin estudiar el fenomen de la polarització a l'Amèrica Llatina.

Per començar, la historiadora i doctora en ciències socials per la Universitat Central de Veneçuela va destacar la importància d'estudiar la polarització, sota l'argument que és un fenomen representa un desafiament per a la demo-

cràcia, ja que genera conflictes entre els actors polítics, socials i econòmics i, en determinats moments, porta els països al caire de la guerra civil, en incrementar el nivell de violència política i social. A més, la polarització crea problemes en les relacions entre els governs, com ja ha estat el cas entre els països andins.

Per definir el concepte de polarització, Margarita va diferenciar la polarització social de la polarització política. Va manifestar que la polarització social és la que origina que s'origina a partir de tot tipus de desigualtats socials. En canvi, la polarització política és, segons la ponent, una interacció estratègica desenvolupada pels actors política, que consisteix en generar discursos i/o postures altament diferenciats i/o antagònics entre si, amb la idea que fent-ho poden obtenir postures favorables als seus projectes o interessos polítics. A més, una polarització política *radical* —com la que ha estat posada en pràctica recentment per actors de la política veneçolana, equatoriana i boliviana— tendeix a l'objectiu d'una victòria total i exclouent sobre l'adversari. En altres paraules, és un joc en què es pretén eliminar l'altre.

D'acord amb el que manifestà la ponent, la polarització política als països andins té la base en la desigualtat social. Identificà tres tipus de desigualtat que generen polarització: 1) desigualtats socioculturals, originades en les societats estamentals del colonialisme i el neocolonialisme i que tenen bases de racisme i discriminació social; 2) desigualtats territorials, produïdes entre les regions modernes i les endarrerides, entre les regions riques en recursos i les pobres, i entre les urbs globalitzades i les deslligades del procés, i 3) desigualtats pronunciades en els nivells d'ingressos producte dels models de desenvolupament dels anys vuitanta i noranta (això fa referència tant a la crisi del model de la industrialització per substitució d'importacions com a l'aplicació de polítiques neoliberals).

La ponent també va diferenciar entre set característiques psicosocials que afecten la manera de viure en el moment de la polarització. En primer lloc, les persones estrenyen el seu camp perceptiu, la qual cosa genera una visió estereotipada i sense matisos del “nosaltres-ells”. En segon lloc, hi ha una càrrega emocional important, ja que s'accepten les persones del grup propi i es rebutgen les del contrari. En tercer lloc, la política involucra personalment i qualsevol assumpte afecta directament la persona. En quart lloc, es perd el sentit comú i les postures rígides i intolerants substitueixen el diàleg i/o el debat. En cinquè lloc, es pretén portar l'entorn familiar i escoles, esglésies, organitzacions socials i altres institucions cap a un dels dos pols. En sisè lloc, es produeix una cohesió i una solidaritat fortes en l'interior de cada pol i un conflicte latent o manifest entre els grups oposats. Finalment, les persones, els grups i les institucions sostenen les mateixes actituds d'exclusió, rígidesa o enfrontament presents en la lluita política.

Margarita López explicà que el cas veneçolà de polarització política es pot dividir en tres etapes. Com a primera etapa, destacà la creació de condicions que presenten la polarització social, la frustració d'expectatives i la crisi política als anys vuitanta i noranta. En aquesta etapa inicial, la crisi del model ISI (industrialització per substitució d'importacions) produeix molta pobresa i misèria, un empobriment de les classes mitjanes i atur. Així mateix, les polítiques neoliberals allunyen l'Estat de les seves obligacions regulatòries, de manera que s'incrementen la segregació espacial urbana i la inseguretat. A més, com un element clau per entendre la polarització política a Veneçuela, es pro-

dueix una deslegitimació dels partits entre 1989 i 1998 que obstaculitza la comunicació entre la societat i l'Estat a l'hora de negociar interessos. En aquest context, venç el líder populista Hugo Chávez, amb un discurs dicotòmic sobre “bons” i “dolents”.

En la segona etapa (1998-2005) hi apareix la polarització com a estratègia de lluita hegemònica. En aquesta lluita les forces bolivarianes ja utilitzen la polarització política com a via per mantenir i cohesionar les bases, així com per poder avançar en la transformació mitjançant una nova constitució. A més, els sectors poderosos que aviat seran perjudicats per aquest nou projecte polític es polaritzen. La força emprada pels dos bàndols és molt semblant, la qual cosa quasi condueix a un enfrontament civil i a moviments insurreccionals (el locaut petroler, el cop d'estat i l'operació de Guaribá). La situació culmina amb el referèndum revocatori presidencial de l'any 2004, en què venç el president. Més tard, en l'elecció parlamentària de l'any 2005, el pol opositor decideix no presentar-se a la contesa electoral sota l'al·legació de frau. Com a resultat d'aquesta segona etapa, Chávez i els seus aliats triomfen i consoliden la legitimitat del projecte polític de “democràcia participativa” per a la societat veneçolana. És un projecte que ja s'havia debatut durant els anys vuitanta i noranta, per la qual cosa quan s'aprovà la constitució de 1999 hi havia un gran consens per implementar la democràcia participativa.

És a la tercera etapa, des de 2005 fins a avui en dia, que la polarització s'utilitza com un instrument per imposar el socialisme del segle XXI. Tot i gaudir de victòries i de la legitimitat i la cohesió de la seva base, el govern continua utilitzant la polarització, ja que l'objectiu no és la democràcia participativa, sinó el “socialisme del segle XXI”. Conseqüentment, durant aquesta tercera etapa tota l'estructura de l'Estat es polaritza: fins i tot, el Tribunal Suprem i els funcionaris públics. En aquest context, el govern manté la polarització i no tolera l'oposició, ni tan sols la dissidència.

En aquesta línia, la ponent va mencionar que actualment el govern avança cap a un socialisme de tendències autoritàries i totalitàries. A més, a Veneçuela s'hi estan fent palesos desajustos econòmics i fiscals, ineficiència, corrupció, arbitrarietat i personalisme, que comencen a neutralitzar i, fins i tot, revertir, els efectes favorables de la polarització per a l'oficialisme.

A tall de conclusió, Margarita López mencionà cinc punts clau. Primer, la polarització política sorgí de les condicions crítiques de la societat veneçolana dels anys vuitanta i noranta. Segon, una vegada al poder, la polarització política fou emprada per les forces de l'oposició i del govern en una lluita hegemònica i, cap al 2005, el resultat fou favorable a Chávez, a les seves forces i al projecte de democràcia participativa. Tercer, des de 2005 la polarització política és fonamentalment una estratègia induïda pel president i els seus simpatitzants amb la finalitat de consolidar-se en el poder i d'imposar un model socialista centralitzat, estatista i de tendències totalitàries. Quart, les incertes condicions socioeconòmiques derivades de la inestabilitat dels ingressos fiscals petrolers des de l'any 2009 poden afectar l'eficiència que fins ara la polarització ha tingut com a estratègia política per a l'oficialisme. Finalment, l'èxit actual de la polarització a Veneçuela reforça la possibilitat que altres actors, als països andins, la utilitzin per a assolir finalitats similars a conseqüència d'un efecte contagi.

DEBAT

Els debats i les intervencions sobre aquesta presentació sobre la polarització a Veneçuela foren profunds. Diversos comentaris versaren sobre la definició de polarització utilitzada per Margarita López. Es mencionà que la polarització no és intransigència ni estratègia, sinó un simple mesurament de la ciència política. Així mateix, en referència a la definició emprada, Rafael Grasa assenyalà l'excessiva contextualització de la definició en el cas bolivarià. Seguint amb aquest debat, Ludolfo Paramio s'hi va mostrar d'acord i destacà que, a causa de la falta de continguts polítics, la polarització adquireix el caràcter d'un estat de l'opinió pública. També indicà que cal tornar a parlar de models socials.

Pel que fa a aquests comentaris, Margarita López assenyalà l'existència de diversos enfocaments per treballar la polarització. Als països andins, la polarització política passa per moltes altres instàncies a més dels partits polítics. Per tant, si el concepte es limita al partit i a la composició ideològica no pot explicar què està passant a aquests països.

També aportà més explicacions sobre el context veneçolà de la polarització. Segons la ponent, l'any 1998 sí que hi havia un projecte alternatiu. Veneçuela ja havia buscat durant dues dècades una sortida per a la seva crisi estructural. Ja l'any 1992 sorgí la proposta de la democràcia participativa, que intentava combinar els mecanismes de la democràcia directa amb les institucions partidistes i liberals en un intent de generar inclusió social. La ponent afegí que durant aquestes dècades hi ha hagut una mobilització popular als carrers que tenia una agenda a favor d'un Estat eficient amb serveis públics bàsics i que ha estat utilitzada per un actor polític determinar.

Finalment, Margarita López va establir una diferència entre, d'una banda, la innovació participativa com a part d'un esquema conceptual que produeix la cessió a sectors populars de la capacitat de prendre decisions decisions (apoderament) i, de l'altra, la innovació participativa com a braç de l'Estat per a la resolució de problemes de gestió pública. En aquest sentit, va mencionar que el primer govern de Chávez té molt a veure amb el primer cas, però que les comunes i els consells comunals de l'actualitat són ens públics.

TERCERA TAULA RODONA: REPTES PER ALS ACTORS SOCIALS I POLÍTICS

El tercer *panel*, amb ponències de Ludolfo Paramio, Salvador Martí Puig, Claire Wright i Juan Pablo Luna i moderat per Juan Pablo Soriano, se centrà en els reptes de la polarització per als actors socials i polítics. Les aportacions tractaren de les classes mitjanes, els processos de mobilització ciutadana, els estats d'excepció com a mecanismes de control en contextos democràtics i l'estructura programàtica del sistema de partits a la regió andina.

CLASSES MITJANES I POLARITZACIÓ A L'AMÈRICA LLATINA

LUDOLFO PARAMIO

Professor d'investigació al Centro de Ciencias Humanas y Sociales del Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC), Madrid

PRESENTACIÓ

Com a introducció al tema de la seva ponència, Ludolfo Paramio va fer referència al sorgiment dels estudis sobre les classes mitjanes. La crisi dels anys vuitanta i el paradigma del mercat dels anys noranta retiraren del context acadèmic l'antiga perspectiva sobre l'estructura social i a l'agenda hi sobresortia la reducció de la pobresa i una descripció únicament en termes d'ingressos. Així mateix, al llarg de la dècada passada, els economistes redescobriren les classes mitjanes. A més, el creixement de la Xina i la Índia en els últims deu anys ha comportat l'aparició d'una classe mitjana global i de la modificació de les seves xifres.

El professor d'investigació del CSIC va seguir explicant que a l'Amèrica Llatina s'ha produït el mateix fenomen. Tot i que és una conseqüència d'un model de creixement bàsicament primari, hi ha hagut un creixement sostingut i força espectacular de les classes mitjanes. Aquest creixement ha estat estudiat per la CEPAL, que ha mesurat l'expansió dels sectors de renda, que van des de quatre línies de pobresa al quintil superior de la distribució de la renda. Concretament, en aquest càlcul, sortir de les quatre línies de pobresa significava que la persona se situava ja a la classe mitjana i, en passar de 18 vegades la línia de pobresa, ja era relativament poc vulnerable.

Tradicionalment es considerava que el creixement de les classes mitjanes comportava la moderació dels conflictes polítics i que contribuïa a l'estabilitat de la democràcia. Tanmateix, després de les amargues experiències del Con Sud als anys setanta, aquest plantejament fou posat en dubte seriosament: l'extensió de l'autoritarisme a la regió fomentà la idea que les classes mitjanes tenien por de perdre els seus privilegis davant la possibilitat del canvi social i s'alineaven amb règims autoritaris per garantir la seva posició social. Ludolfo Paramio manifestà que aquest plantejament és primari, ja que probablement una ruptura generacional provocada per l'estancament del PIB per capita a la major part de la regió entre 1955 i 1965 contribuï a la formació d'una generació de classe mitjana radicalitzada. Aquest radicalisme tenia

probablement el pensament base que el desenvolupament estava incomplint les promeses anteriorment realitzades sobre la creació d'ocupació.

A partir d'aquest plantejament, el ponent va reflexionar sobre les actituds actuals de les classes mitjanes a la zona. Amb aquest propòsit, va fer primer una aproximació tipològica que inclogué les classes mitjanes emergents. Sobre aquesta qüestió, va establir una diferència entre, d'una banda, la gent que ha sortit de la pobresa gràcies a la política de transferències condicionades directes i, d'altra banda, el sector dels petits comerços i serveis en què treballaven classes pobres han passar a ser classes mitjanes relativament consolidades.

En aquest context, va indicar que la seva hipòtesis seria que molts individus han passat de les quatre línies de pobresa fins la 18 i, encara més important, n'hi ha que han superat les 18 línies de pobresa com a efecte indirecte de la redistribució a favor dels pobres. Per tant, deu haver-hi una classe mitjana ubicada en una posició molt baixa i vulnerable i una altra en una situació menys vulnerable gràcies a la redistribució dels anys anteriors. De la mateixa manera, va exposar que existien uns altres factors, a més de la redistribució, que generaren les classes mitjanes emergents. D'entre ells, en destacà l'expansió econòmica que ha provocat l'ampliació de l'ocupació formal, els avantatges derivats de la demografia o "*bono demogràfico*" (bo demogràfic), la disminució del nombre de persones dependents per treballador o la incorporació de la dona al treball assalariat.

Ludolfo Paramio també va distingir entre diferents tipus de classes mitjanes tradicionals. En primer lloc, hi ha unes classes mitjanes guanyadores o competitives que des dels anys noranta van saber millorar els seus ingressos i la seva posició, connectant-se al circuit de l'economia global i dels serveis financers. En segon lloc, hi ha unes classes mitjanes en perill per la disminució del pes de l'Estat, com és el cas dels que ocupaven càrrecs públics o del sector públic empresarial i que van patir la desaparició dels seus llocs de treball o una disminució del seu nivell d'ingressos. Va afegir que en aquesta darrera categoria s'hi inclouen els petits comerciants amenaçats per la competència de les importacions. Finalment, en tercer lloc, hi ha classes mitjanes-altes molt properes a les classes altes.

Les diferents classes mitjanes poden tenir un paper important pel que fa a la polarització. La idea bàsica del ponent és que es produeix polarització quan no hi ha consens sobre el model econòmic i social. És a dir, si sorgeixen classes mitjanes emergents però, a la vegada, les classes mitjanes tradicionals i/o guanyadores se senten amenaçades pel model que en comporta el sorgiment, l'escenari resultant genera polarització. Si, pel contrari, hi ha un cert acord entre els guanyadors i els emergents sobre el model de societat i, a més, ambdós grups el perceben com un model de creixement conjunt, la polarització no es produeix. Ludolfo Paramio mostrarà les conseqüències diverses d'aplicar aquest esquema a diferents països.

Per al cas argentí, el ponent exposà la paradoxa que representava el fet que les classes mitjanes es posessin en contra del govern a partir de la disputa per les retencions i que, d'aquesta manera, es trenqués l'ampli bloc de classe mitjana que havia donat suport als governs dels Kirchner. Tenien l'oposició de les classes mitjanes urbanes, no necessàriament altes, que se sentien amenaçades probablement perquè percebiem que el model econòmic dels Kirchner

ner podia tenir resultats negatius. Pel que fa a factors més objectius, la inflació és una variable que fomenta la desconfiança cap als governs.

L'exemple extrem n'és el Brasil, on les classes mitjanes emergents clarament donen suport al PT, mentre que les classes mitjanes guanyadores i tradicionals no se senten amenaçades pel model de creixement del país. Consegüentment, hi ha un cert consens sobre el model de desenvolupament. Ludolfo Paramio va afegir que és una situació absolutament òptima.

Un altre cas molt complicat és el de Veneçuela, perquè, tot i que hi havia una política redistributiva molt seriosa en termes quantitativs, no va generar canvis en l'estructura social. Una explicació hipotètica d'aquesta situació es podria trobar en la inflació, que en els últims cinc anys ha dissipat la redistribució dels anys anteriors. Ludolfo Paramio subratllà que el que és força evident és que no han sorgit unes classes mitjanes emergents que puguin compensar la dura oposició de les classes mitjanes-altes i mitjanes al govern de Chávez.

En conclusió, segons el grau d'acord, major o menor, sobre el model de societat, les classes mitjanes poden representar un factor d'estabilitat política o de polarització de la vida política. D'aquesta manera, durant l'última dècada podria haver-hi dues estratègies polítiques: d'una banda, la mobilització polaritzada de la política contra el govern establert i, d'altra banda, els processos populistes en què la negació de la legitimitat de la partitocràcia es reproduïx després en forma de negació de la legitimitat de l'oposició.

Per acabar, i fent referència a la ponència de Javier Corrales, Ludolfo Paramio expressà preocupació pel fet que es dinamiti un mecanisme horitzontal de manera que s'acabi amb el suport a l'oposició i la partitocràcia. El ponent opinava que tot això seria possible en la mesura que les classes mitjanes no funcionin com un conjunt que influeixi en la moderació de conflictes polítics i que contribueixi a desdramatitzar la convivència política.

DEBAT

En el debat hi va haver més reflexió sobre el paper de les classes mitjanes en la polarització a l'Amèrica Llatina. Javier Corrales va demanar una explicació sobre la permanència en l'oposició de les classes mitjanes, en contra dels governs tant populistes com moderats. Ludolfo Paramio va respondre-hi proposant dues hipòtesis: 1) això es produeix quan hi ha polarització, perquè senten que la seva existència com a classe està amenaçada, i 2) si segueix succeint encara que hi hagi un acord a la societat, és el reflex d'una tendència antiplebea.

En altres intervencions també es dedicà una atenció especial al paper de l'elevat nivell de creixement i al paper de la immigració. A més, Diego Sánchez plantejà que el paper que tenen els grups d'un menor nivell d'ingressos en la connexió amb la classe mitjana, si es poden incorporar a coalicions amb les classes mitjanes. També preguntà quin tipus de polítiques poden crear relacions positives entre tots els actors. En relació amb aquests comentaris, Ludolfo Paramio explicà que una política que provoca el sorgiment de les classes mitjanes-baixes és viable en la mesura que el sorgiment estigui vinculat a la millora general de les classes baixes. En aquest sentit, va mencionar l'exemple del Brasil, on les classes baixes van considerar que gaudien d'una

millora i de la possibilitat, prèviament inexistent, de continuar prosperant. El pas següent consistiria en que es permetés la millora de les rendes més baixes i que, simultàniament, es consolidessin les classes mitjanes en risc i les classes emergents, com en la vella coalició socialdemòcrata. Com a punt final, subratllà que, per aconseguir-ho, la clau és l'existència d'unes condicions de creixement i d'una redistribució amb eficiència fiscal.

MOBILITZACIONS A L'AMÈRICA LLATINA: PARTITS MOBILITZATS O MOVIMENTS PARTIDITZATS?

SALVADOR MARTÍ PUIG

Professor de la Universitat de Salamanca

PRESENTACIÓ

En la seva presentació, Salvador Martí Puig va intentar explicar quins foren els elements que influïren en la participació en accions no convencionals disruptives a Mèxic durant un dels seus episodis més conflictius de l'última dècada, el conflicte postelectoral de 2006, i ho va fer mitjançant les dades de l'enquesta USAL-COLMEX. Per tant, la seva anàlisi presenta els patrons de mobilització política a Mèxic i intenta distingir-los dels d'altres països.

L'exposició se centrà en tres punts. En primer lloc, va distingir entre la política convencional i la no convencional. La política convencional és el tipus d'acció política acceptada per la comunitat, adequada i ajustada als valors dominants, com l'afiliació a partits o el vot. D'altra banda, es denomina política no convencional aquella que comprèn accions alienes les vies institucionals, i que acostumen a mostrar disconformitat i rebuig a l'"establert", como ara marxes, caravanes, reculls de signatures, fulls volants i campanyes. Dins d'aquesta categoria, la política disruptiva és més transgressora, ja que pretén, fins a cert punt, amenaçar l'ordre.

En segon lloc, va exposar la conjuntura de les mobilitzacions del període post-2006. El desenllaç electoral d'aquest any és important per diversos motius: 1) és una campanya electoral tensa; 2) els resultats són en certa manera d'un empat tècnic; 3) l'Instituto Federal Electoral (IFE) vacil·la a l'hora d'oferir dades i, consegüentment, es viuen 48 hores d'incertesa en què es disposa de dades confuses i hi ha una mobilització pel recompte de vots, i 4) tot això fa que el conflicte duri quasi dos mesos, fins que finalment el Tribunal Electoral del Poder Judicial Federal (TRIFE) pren una decisió. En conjunt, es crea una situació potencialment conflictiva i explosiva.

En tercer lloc, en parlar sobre la creació de variables independents, el ponent proposà que es fes una distinció entre elements de la teoria de l'acció col·lectiva i elements ideològics partidistes. Així, plantejà una hipòtesi per entendre què és el que fa que la gent emprengui accions polítiques no convencionals de tipus disruptiu. L'estudi intenta observar si la gent que participà en aquest tipus d'activitats s'adequava o no a uns patrons determinats, agrupats a l'entorn de dos pilars: d'una banda les teories de l'agent i, d'altra banda, les teories de l'elecció racional. En el primer cas, intenta trobar una correlació a partir de la percepció de l'entorn polític pels ciutadans, la vincu-

lació dels ciutadans amb el món associatiu, el seu nivell educatiu i la percepció de si mateixos com a subjectes polítics. En el segon cas, s'ha estudiat la distribució o no de favors, en el sentit de l'entrega de presents amb voluntat d'assegurar-se un tracte de favor, és a dir, corrupció.

Tanmateix, Salvador Martí Puig explicà que en bona part de les variables s'hi ha trobat poca correlació. Aquesta dada només ha estat forta en el cas de la pertinença organitzativa i l'“entrega” de regals. La desconfiança en l'estat de dret ha tingut un nivell de significació més baix; és a dir, les variables procedents de les teories de l'acció col·lectiva no han estat rellevants.

En conseqüència, va buscar altres explicacions vinculades a l'àmbit partidista i intentar correlacionar les mobilitzacions no convencionals i disruptives amb el vot emès en les eleccions de 2006 i la identitat partidista. El resultat mostrava que l'eix fonamental és l'explicació partidista. En primer lloc, els partits petits, com el PANAL i el PT, van tenir una major capacitat, perquè els resultava més fàcil controlar els militants, la radicalització ideològica i els incentius totalment corporatius. De fet, afegí Salvador Martí Puig, el PANAL és la traducció política del sindicat nacional de treballadors del sector educatiu, per la qual cosa té capacitat d'intermediació d'interessos i fa de líder als barris. En segon lloc, la major disposició mobilitzadora diferencia els que són “una mica perredistes” dels que són “molt perredistes”: les persones que mostren una gran identificació partidista amb el PRD no es mobilitzaren tant com els que s'hi identificaven “una mica”. En tercer lloc, es mobilitzaren els “molt panistes”, el sector molt identificat amb el partit que finalment vencé, per dedicar-se a la contramobilització.

A més, el ponent plantejà la utilitat de l'anàlisi multivariant per analitzar els graus de vinculació entre “factors” i participació disruptiva. Amb aquest objectiu, utilitzà tres variables sobre la importància de l'entrega de regals pel PAN, el PRI i el PRD; quatre variables referents a la identificació partidista; una variable sobre la percepció de l'estat de dret; una variable sobre el sentiment d'eficàcia política; una variable de grau d'aprovació del president Calderón; i cinc variables de control de tipus sociodemogràfic. A més, va fer una altra anàlisi multivariant en què s'observava l'“associacionisme” i el “grau de participació”.

En els models multivariants, s'observa que els factors següents són estadísticament significatius: la pertinença al PRD, ser partidari d'un partit minoritari i sentir-se anti-Calderón. Una altra qüestió important és la pertinença a la xarxa associativa. Per tant, aquests resultats revelen que la pertinença a organitzacions i la inclusió en xarxes socials faciliten i estimulen l'acció política i social de caràcter disruptiu. En aquest sentit, la participació disruptiva no és una estratègia adoptada pels que no disposen d'altres canals d'acció política, sinó que, pel contrari, va unida a la inserció a xarxes socials i polítiques i a l'activitat participativa sostinguda. Finalment, en menor grau, la recepció de regals pels partits també és important. D'aquesta manera, la pluralització del sistema partidista de Mèxic no significa la desaparició de l'entrega de presents, sinó la universalització d'aquesta mateixa pràctica entre múltiples partits. És a dir, encara existeix una pluralitat clientelar.

Per acabar, Salvador Martí Puig subratllà quatre elements clau: 1) la gran rellevància de la dimensió “partidista” en les mobilitzacions recents a Mèxic, la qual cosa mostra una diferència respecte del patró de mobilització a Europa

occidental i els Estats Units; 2) la importància dels partits petits per la intensa ideologització o pel control corporatiu; 3) l'activació dels perredistes "no gaire perredistes" i dels "molt panistes", i 4) la importància dels "molt panistes", ja que, malgrat que és convencional, el PAN utilitza la política no convencional.

DEBAT

Del debat referent a les mobilitzacions a l'Amèrica Llatina se'n pot destacar la pregunta de Javier Corrales sobre per què el PRI no protestà en les eleccions de 2006. Salvador Martí Puig va explicar que el PRI no veia possibilitats de competir; va analitzar les coses des d'una certa distància i va negociar. Tanmateix, tenia molts interessos en la vida política a mitjà i llarg termini, per la qual cosa donà suport al guanyador a canvi de determinats elements que eren vitals per al PRI i, sobretot, d'àrees de certa impunitat en la política subnacional.

A tall de conclusió, Salvador Martí Puig destacà que es dona una certa democratització de les polítiques no convencionals. Actualment, la política contenciosa és utilitzada gairebé per tothom, és per això que és important com i quan s'empra i quines fronteres té.

ELS ESTATS D'EXCEPCIÓ COM A MECANISMES DE CONTROL SOCIAL EN UN CONTEXT DEMOCRÀTIC: ELS CASOS DE BOLÍVIA, L'EQUADOR I EL PERÚ

CLAIRE WRIGHT

Doctoranda a la Universitat de Salamanca

PRESENTACIÓ

L'objectiu principal de la recerca de Claire Wright és identificar com s'han utilitzat els estats d'excepció com a mecanisme de control social en contextos que, malgrat la seva natura democràtica, presenten nivells alts de conflictivitat social. Va iniciar la presentació explicant que la font històrica bàsica per definir un estat d'excepció és a la dictadura romana, que ha estat estudiada des del punt de vista del dret constitucional. Els constitucionalistes defensen la dictadura romana com un mecanisme per designar, durant un període limitat, una persona, el dictador, quan hi ha una amenaça excepcional contra l'Estat; el mecanisme implica una concentració de poder en l'executiu. Després de les constitucions de la França de l'època liberal, s'afegiren restriccions de drets humans en els estats d'excepció moderns.

La ponent va explicar que l'Amèrica Llatina és un lloc interessant per investigar aquest tema, atès que durant el segle XIX les noves repúbliques introduïren gradualment els mecanismes de l'estat d'excepció en les seves constitucions. Al principi, seguien pensadors liberals com Benjamin Constant, que sostenia que mai no s'havien de suspendre drets ni d'atorgar poders especials a l'executiu. Tanmateix, amb la crisi social es va començar a desenvolupar el concepte dins de les constitucions. Per tant, la presència de l'estat d'excepció

en les constitucions llatinoamericanes reflecteix el naixement de les repúbliques en societats molt complexes, inestables i conflictives.

De fet, a aquesta regió el tema fou important. Els anys 1985 i 1986 hi ha haver reunions sobre els militars i l'estat de setge al Con Sud i els Andes. Després, l'any 1993, un relator especial de la Subcomissió de Drets Humans de l'ONU començà a elaborar els informes bianuals sobre els països que havien declarat l'estat d'emergència. Malgrat tot, aquest informe no era complet, atès que només incloïa els estats d'emergència que havien estat notificats a l'ONU, tot i que n'existien molts més. Des de 2005, l'informe no es publica, però se segueixen fent estudis per països, com en el cas de Colòmbia i el Perú, a més que existeixen estudis sobre drets constitucionals i drets suspesos. D'altra banda, autors com Brian Loveman estudien l'ús polític dels estats d'excepció fins a l'actualitat.

Val a dir que, en el seu estudi, Claire Wright no inclou els estats d'emergència *de facto* reiterats, que es declaren durant anys en zones militaritzades. Aquest fet es deu a una distinció conceptual entre un estat d'emergència per esclafar protestes i un altre per militaritzar una zona. De totes maneres, Claire Wright estudia tres casos de la regió (Bolívia, l'Equador i el Perú) amb fonts empíriques com decrets, constitucions, legislació, articles de premsa, informes sobre drets humans i entrevistes en profunditat. Els tres països tenen un nombre rellevant de declaracions d'estat d'excepció per protestes polítiques. Tot i que s'observa un nombre molt diferent de declaracions (Bolívia, 3; l'Equador, 12, i el Perú, 24), mostren un context semblant, amb un elevat nivell de conflictivitat i una democràcia més o menys estable.

Sobre el cas de Bolívia, la ponent va exposar que la Constitució de 1967 establí que l'estat de setge podia ser declarat pel president i el Consell de Ministres en cas d'una commoció interior o una invasió. Després, l'any 2000, es va fer una nova llei d'emergència, la Llei per a la reducció de riscos i d'atenció de desastres, que tractava bàsicament de desastres naturals, però ja assenyalava que un desastre també podia ser causat per éssers humans. No s'ha fet mal ús d'aquest mecanisme, la qual cosa Claire Wright interpreta com una senyal positiva per a la democràcia bolivariana. La nova Constitució de 2009 va canviar els termes d'estat d'excepció, va subratllar la vigència de garanties i no va imposar cap termini límit, per la qual cosa atorga més marge al governador. Quant al seu ús, la ponent explicà que, tot i que entre els anys vuitanta i noranta en va haver un ús puntual per governs que estaven imposant una legislació neoliberal, entre 2000 i 2010 només hi va haver tres casos d'estat d'excepció. La raó és que a partir de 2000 se'n fa un ús molt limitat, amb una gran formalitat en la declaració, referències legals i límits. Té a veure amb la presa de consciència sobre el llegat militar del mecanisme i amb el canvi en la relació de forces al país.

Sobre el cas de l'Equador, la ponent assenyalà que la Constitució de 1998, sense mencionar les forces armades, va establir que l'estat d'emergència pot declarar una zona de seguretat, imposar la censura prèvia sobre la premsa, suspendre drets i rendir comptes al Congrés. La Constitució de 2008 va modificar el nom de l'estat d'emergència per estat d'excepció. En va mantenir la base, però reconeixia principis internacionals, limitava drets, establí la responsabilitat dels servidors públics i al·ludia explícitament a l'ús i el paper de les forces armades. Per tant, en millora una part amb més garanties i més responsabilitat, mentre que s'hi accentua el protagonisme de les forces arma-

des. Quant a l'ús d'aquest mecanisme, la ponent comentà que no hi va haver una tendència forta abans de 2000. En els anys vuitanta, fou declarat l'estat de setge contra les vagues dels sindicats i, en els anys noranta, contra protestes indígenes; també n'hi ha casos motivats per la voluntat de protegir instal·lacions petrolieres a conseqüència de conflictes per recursos ambientals. A més, hi ha molt poca formalitat pel que fa als decrets: alguns no expliquen el perquè de la declaració d'estat d'emergència, el redactat d'altres es limita a una línia i n'hi ha que es publiquen uns quants mesos després de l'estat d'excepció o, fins i tot, quan ja s'ha aixecat.

Al Perú, la Constitució de 1979 va instituir el paper de les forces armades en l'estat de setge. En la de 1993, l'únic canvi consistí en que no es podien suspendre garanties, amb la qual cosa es pretenia incrementar la protecció de la població durant l'estat d'emergència. Claire Wright explicà que al Perú la tendència és molt diferent, ja que als anys vuitanta, durant la guerra contra Sendero Luminoso, sorgí la possibilitat de declarar l'estat d'emergència com a mecanisme per combatre els terroristes. Arran d'aquest passat, és més fàcil declarar l'estat d'emergència, ja que ningú no li dóna importància. Així, entre 2000 i 2010 se'n constata un ús molt estès a la zona de la VRAE (Vall dels rius Apurímac i Ene), que és una vall de narcotràfic.

A tall de conclusió, Claire Wright va mencionar que la regió segueix servint-se de l'estat d'excepció per actuar davant la crisi social i la conflictivitat, però amb diferències importants: tot i que Bolívia en mostra un ús molt puntual i formal, l'Equador en mostra un ús mitjà, poc formal i amb protagonisme de les forces armades, i el Perú en mostra un ús excessiu, però formal, amb un grau important de suspensió de drets humans.

Claire Wright va finalitzar la presentació enumerant sis tasques pendents per acabar la seva recerca: 1) emplenar els "buits" dels seus casos, perquè no n'hi ha prou amb els decrets; 2) incorporar declaracions d'actors clau i debats dels moments importants; 3) analitzar mecanismes de control com la defensoria del poble, el congrés, les corts constitucionals i les ONG; 4) entendre quines situacions generen declaratòries d'estats d'excepcions a diferents països; 5) explicar per què els tres països —tenint-ne en compte similituds i diferències— fan un ús tan diferent dels estats d'excepció com a mecanismes de control social, i 6) analitzar els possibles efectes dels estats d'excepció a curt i llarg termini.

DEBAT

Després de la presentació de Claire Wright, Javier Corrales va proposar que no només s'analitzés el nombre d'estats d'excepció, sinó que també s'examinés la manera de parlar-ne, en el sentit de "gratuïts" *versus* "necessaris". En relació amb aquest suggeriment, Claire Wright justificà el seu estudi de les xifres i subratllà que la "necessitat" d'un estat d'excepció és quelcom de summament subjectiu i que el constitucionalisme d'un estat d'emergència estableix que la necessitat arriba quan hi ha una amenaça excepcional. Tanmateix, la ponent afegí que els casos assenyalen contextos diferents. A Bolívia hi havia molts casos de conflicte semblants als experimentats pel Perú, però no s'hi va declarar un estat de setge perquè la gent se'n va preocupar i s'hi va esforçar. Per tant, la intenció de Claire Wright és anar més enllà dels decrets i buscar una configuració per entendre per què un país declara l'estat d'excepció i un altre país no ho fa.

ESTRUCTURA PROGRAMÀTICA DEL SISTEMA DE PARTITS A LA REGIÓ ANDINA: FLORENT AL DESERT?

JUAN PABLO LUNA

Professor associat de ciències polítiques a l'Institut de Ciencia Política (PUC-Xile)

PRESENTACIÓ

Juan Pablo Luna va exposar dos arguments principals: l'un, sobre el tipus de relació entre la polarització i el sistema de partits, i l'altre sobre l'esquema analític que s'utilitza en les ciències polítiques per reflexionar sobre aquest tipus de processos. Explicà que aquest darrer aspecte té una importància especial, atès que proposa la necessitat de més sociologia política i menys institucionalisme polític per entendre el procés.

Quant al primer argument, el professor i els seus companys de l'Institut de Ciencia Política, a Xile, havien analitzat quins efectes té el fenomen de la polarització política en termes de partit programàticament estructurat. A la literatura s'hi explica que el sistema de partit programàticament estructurat contribueix a millorar la representació i la legitimitat del sistema i a establir partits més estables i amb la capacitat de coordinar les eleccions. Consegüentment, segons la literatura, és positiu tenir un sistema de partit programàticament estructurat. A l'Amèrica Llatina, la programació estructurada és escassa i, a més, canvia molt lentament. Els casos de sistemes programàticament estructurats són essencialment els de Xile i l'Uruguai.

Durant la presentació, Juan Pablo Luna utilitzà una definició laxa i sociològica de la polarització: la caracteritza com una situació de mobilització política i social que genera tensió entre el govern i l'oposició i que està centrada bàsicament en la distribució de poder polític i econòmic. És un procés que genera perdedors i guanyadors clars.

Segons la teoria de Kitschelt *et al.*², de la qual Juan Pablo Luna és coautor, aquesta polarització no contribueix a llarg termini al sistema de partits programàticament estructurat. En aquesta obra s'hi analitza el "neosocialisme" de la regió andina i no s'hi troba estructuració programàtica al sistema de partits. No obstant això, aquest argument té dos problemes. D'una banda, hi ha un biaix normatiu que té a veure amb la relació entre el procés social i el polític i, d'altra banda, hi ha un biaix de sincronia i de consistència.

La primera tesis descriptiva que presenta Juan Pablo Luna estableix que no tot el que és bo ha d'anar junt. No podem esperar que sorgeixin elements positius només de processos que sempre han estat positius. És a dir, hi ha molts resultats ben valorats que han estat causats per coses del passat que no ens agraden. A tall d'exemple, mencionà el cas europeu: considerem el sistema actual de partits d'Europa com a model per a l'anàlisi, però aquests partits

2. Kitschelt, H., Hawkins, K., Luna, J. Pablo, Rosas, G., i Zechmeister, E. (2010). *Latin American Party Systems*. Cambridge University Press: Cambridge.

naixeren després d'un període d'elevada conflictivitat social i de molta violència durant dues guerres mundials. Així mateix, un exemple de sistema de partits fortament estructurat a l'Amèrica Llatina és el de El Salvador i, probablement, és conseqüència de la guerra i la confrontació.

Per tant, l'anàlisi neoinstitucionalista de la ciència política té limitacions. Bàsicament, s'estan estudiant les institucions polítiques de manera deslligada o desfasada respecte de processos socials i econòmics de la societat que, òbviament, tenen impacte en la realitat institucional que volem entendre o, com a mínim, hi generen tensions.

Segons el ponent, amb una perspectiva a llarg termini, l'Amèrica Llatina té dos tipus de cicles. En primer lloc, el cicle de 1879-1930 i dels anys noranta, que és el cicle de l'economia liberal, oligàrquica i elitista amb una relativa exclusió social. És el període en què predominen les lògiques de mercat. En segon lloc, el cicle de 1930-1970 i de la dècada de 2000, que era un cicle caracteritzat per una intervenció estatal molt forta i amb una elevada mobilització política, amb processos d'incorporació social. A més, la política es desborda del context d'una democràcia institucional i liberal.

En aquest punt, observà un problema de sincronia: a la regió és difícil que el sistema polític i social aconseguixi, una incorporació social i política en el context de la democràcia liberal. Llavors, el que es troba és un pèndol, que privilegia als uns o als altres i que es inestable i normativament complicat. Aquest fet té a veure amb l'impacte de la desigualtat i amb una estructura social en què la textura de les classes mitjanes és encara massa dèbil per sostenir coalicions polítiques que moderin i dins la qual s'hi estableix un conflicte distributiu.

El segon argument exposat per Juan Pablo Luna tractava de què succeeix amb el procés d'estructuració programàtica als països que pateixen una polarització relativament duradora. Per respondre a aquesta qüestió, comparà els casos de neosocialisme (Veneçuela, Bolívia i l'Equador) amb els tres casos de control: Colòmbia, on hi ha un lideratge similar al dels casos de neosocialisme però sense una mobilització distributiva forta; el Perú, on no hi ha polarització però sí una reduïda estructuració programàtica en termes històrics; i Xile, on no hi ha polarització però sí una elevada estructuració programàtica en termes històrics. Posteriorment, mesurà quin tipus d'estructuració tenien abans i després dels processos de polarització. Com a variables, el ponent no només s'interessà per la duració de la polarització, sinó també per la textura de la polarització i pel tipus d'infraestructura organitzativa que genera.

Els resultats mostraren que a Xile la programació estructural és estancada, a Bolívia augmenta, a l'Equador és en declivi, a Colòmbia és molt tènue i al Perú es manté baixa. En resum, hi ha evidència que, tot i que l'estructuració programàtica és molt difícil d'assolir, sobretot a curt termini, aquests processos poden generar un cert tipus d'estructuració i poden o no mantenir-se en el temps. Aquest fet té un paral·lelisme amb el que succeí a l'Argentina a partir de 1945: la mobilització social generà un llegat que estructurà el sistema de partits argentins fins a avui dia.

Per concloure, Juan Pablo Luna va admetre que li queda la tasca pendent de saber si la seva definició de polarització no és massa endògena amb l'estructuració programàtica, el que suposa una conceptualització millor.

D'altra banda, conclogué que la polarització pot generar una estructuració programàtica a mitjà o llarg termini. Per tant, cal aprofundir en la investigació de quin mecanisme causa la polarització política i pot generar l'estructuració programàtica (per exemple, la racionalitat del lideratge i la fragmentació de l'oposició).

DEBAT

En el debat posterior a l'última presentació del *panel* sobre els reptes per als actors socials i polítics, Juan Pablo Luna aprofundí en la seva explicació del cas de Bolívia, per petició de Diego Sánchez. Va exposar que a Bolívia hi ha un lideratge presidencial molt més constret per una base social, la qual cosa comporta un resultat menys contingent. Afegí que hi ha una infraestructura social que li dóna continuïtat. Conseqüentment, l'important no és tant el lideratge, sinó el procés, que dura prou temps i que, a la vegada, genera redistribució.

Quan a la pregunta de Mario Diani sobre el mesurament, Juan Pablo Luna explicà que a l'estudi hi ha bàsicament dues qüestions referides al mesurament: 1) fins a quin punt l'autoidentificació d'una persona prediu el vot a un partit determinat?, i 2) com es pot incorporar aquest model en predictors socioeconòmics? Així mateix, per exemplificar processos socials més enllà de la polarització política, mostra si les identificacions ideològiques que eren més transversals passen a ser preferencials o no.

QUARTA TAULA RODONA: REPTES VINCULATS ALS CONFLICTES SOCIOAMBIENTALS I ALS RECURSOS NATURALS

El quart *panel*, amb ponències de Rafael Grasa i Laia Serra, i Alfredo Stein i Diego Sánchez Ancochea i amb Jordi Urgell com a moderador, analitzà els reptes vinculats als conflictes socioambientals i als recursos naturals, estudiant el paper general de la conflictivitat socioambiental, la variable present i futura relacionada amb el canvi climàtic, i la desigualtat i la polarització econòmica.

CANVI CLIMÀTIC: LA NOVA VARIABLE DE CONFLICTIVITAT A L'AMÈRICA LLATINA

ALFREDO STEIN

Catedràtic de planificació i gestió del desenvolupament urbà del Global Urban Research Centre (GURC) de la Universitat de Manchester

PRESENTACIÓ

Alfredo Stein inicià la seva presentació sobre el canvi climàtic amb unes apreciacions inicials sobre com aquest fenomen es manifesta a Centreamèrica. A tall d'exemple, va mencionar les vivendes i les fonts destruïdes i les emigracions conseqüència de les tempestes tropicals, a més d'afegir que això succeeix als cinc països (Costa Rica, El Salvador, Guatemala, Hondures i Nicaragua) i que afecta un nombre cada cop més gran de persones.

El catedràtic en planificació i gestió del desenvolupament urbà va continuar la seva presentació explicant el possible nexxe entre el canvi climàtic, els conflictes i com això afecta la seguretat mundial. Sembla que s'inicià amb el tercer informe del Grup Intergubernamental del Canvi Climàtic (IPCC), sobre les implicacions del canvi climàtic sobre la seguretat, l'estabilitat i la pau mundial, l'any 2001. El ponent també remarcà una reunió de l'any 2007 del Consell de Seguretat, en què es va concloure que el canvi climàtic no només tindrà implicacions ambientals, econòmiques i socials, sinó que també incrementarà els riscos de conflicte per escassetat d'aigua, menjar i energia, la qual cosa provocarà el sorgiment d'una competència violenta pels recursos.

Pel que fa a l'accés a l'aigua, el ponent va assenyalar que, d'acord amb les previsions del Consell de Seguretat, l'any 2050 milers de milions de persones patiran problemes greus a conseqüència del declivi en l'existència de recursos hídrics. Un problema d'arrel és la manera de distribuir l'aigua i, sobretot, el cost d'accés al recurs. Les inequitats en l'accés reflecteixen "diferències de poder que són subjacents en les relacions socials", mentre que són els processos distributius inequitatius de poder econòmic i polític que medien en la qüestió de l'escassetat els que provoquen inequitat i poden generar conflicte.

Un altre element al qual s'atorgà molta rellevància foren les implicacions que tots aquests factors tenen per a la pau mundial. Consegüentment, el ponent comentà que, d'acord amb un informe de les Nacions Unides, el canvi cli-

màtic pot provocar una major degradació ambiental, la desaparició de boscos i de fonts d'aigua glacials, i el canvi del règim de pluges. Aquests processos generaran un gran impacte en l'agricultura per la reducció del període de collites i a la disminució de les collites que depenen de la pluja. A més, això també forçarà a emigrar milions de ciutadans cap a ciutats i cap a altres països. El ponent afegí que, actualment, hi ha més de cinquanta milions d'emigrants ambientals.

D'aquí sorgí la pregunta de si les migracions mediambientals, per si mateixes, porten a conflictes. És important recordar que no són un factor nou. També s'ha de tenir en compte que el conflicte es genera quan els llocs de recepció són altament dependents dels recursos ambientals per generar mitjans de vida. Històricament, a Centreamèrica i Mèxic les migracions han estat fora de les èpoques de conflicte i també molt vinculades als processos associats als huracans que afecten anualment la regió. El segon punt que cal tenir en compte és si el canvi climàtic agreuja aquesta situació. Una dada molt interessant de la regió centreamericana és el que succeeix entre el vincle entre aquests impactes climàtics, els desplaçaments forçosos de població, la migració, el negoci del tràfic de persones i el crim organitzat.

Un altre fenomen analitzat per Alfredo Stein fou la polarització social, producte de les remeses, que esdevenen un factor de polarització a aquelles societats que en reben. No només són una ajuda per a les comunitats que n'han acabat per dependre, sinó que també generen inequitats i desigualtats a l'interior de les comunitats mateixes.

Arribat a aquest punt, el ponent presentà diverses propostes d'estratègies per afrontar el canvi climàtic. La primera era una estratègia de mitigació, que apel·lava a reduir i evitar la causa del problema, que és l'emissió de gasos d'efecte hivernacle. Les implicacions d'aquesta estratègia s'orienten cap als causants de les emissions i cap a la resistència al canvi de les societats altament industrialitzades i dependents dels combustibles fòssils. La segona estratègia és l'adaptació, és a dir, les mesures per reduir la vulnerabilitat davant d'amenaques provocades pel canvi climàtic i construir resiliència.

L'important és que l'enfocament centrat en desastres impedeix observar de quina manera fenòmens climatològics greus, però no extrems, afecten els assentaments informals, agreujant les condicions ambientals locals, que provoquen un conflicte més gran en la relació comunitat-ciutat. Com observa Alfredo Stein, a Centreamèrica la gent ja viu a ciutats en què existeix un gran nombre d'assentaments informals. Així mateix, si tenim en compte que la població en major risc és la que es troba en zones urbanes, no té sentit que la majoria d'estratègies a escala mundial siguin d'adaptació a la gestió de recursos naturals i de gestió de recursos naturals en l'àmbit rural. El debat d'adaptació és rural. Les estratègies d'adaptació s'ubiquen als ministeris de medi ambient i recursos naturals, mentre que el debat, quan es parla d'adaptació al canvi climàtic en l'àmbit urbà, s'afronta com un problema de desastres naturals, mentre que quan no hi ha desastres no es tracta del tema.

En el seu estudi, Alfredo Stein analitzà quina hauria de ser la importància de les institucions. És rellevant que l'alcaldia apareixi en primera posició, però l'índex d'aprovació mostra l'alcaldia en tercera posició. L'índex d'aprovació es redueix de cinc a tres. La policia, que hauria de ser present, té un índex d'importància de 4, però baixa fins a 1,5; així mateix, totes les institucions

públiques que haurien d'estar presents a ajudar la gent quan succeeixen aquests fenòmens tenen un índex d'importància alt, però un índex d'aprovació menor.

En les seves últimes observacions, el ponent va destacar que l'única línia accessible està localitzada en zones d'alt risc i, a conseqüència de la falta de tinença de la terra, les autoritats locals no proveeixen l'infraestructura bàsica necessària. A causa dels baixos índexs de propietat, hi ha un augment de la resiliència i, com a conseqüència, un increment de la conflictivitat sobre l'accés i la possessió de la terra.

En les seves conclusions, Alfredo Stein recordà que un dels efectes del canvi climàtic és mostrar les debilitats, totes les vulnerabilitats, que genera la pobresa en les seves múltiples dimensions: la manca de governabilitat, greus problemes de desigualtat i exclusió i la vulnerabilitat física, social i legal.

DEBAT

Durant el debat sorgiren dubtes de temàtiques molt similars. La més rellevant feia referència al paper de les infraestructures respecte les inundacions, com a causa principal de problemes en un escenari de canvi climàtic. Així, Tica Font i Ludolfo Paramiò li van restar importància al paper de les inundacions com a amenaça produïda pel canvi climàtic i destacaren la urbanització com a causa real del problema. Alfredo Stein puntualitzà que la majoria dels problemes són causats per un clavegueram ineficient o obsolet, que pot provocar evotranspiració, en un extrem, o inundacions, en un altre. Tots van coincidir en la importància d'abastir-se d'unes infraestructures capaces d'evitar catàstrofes. Stein va donar importància a la qüestió quan va comentar que la construcció de resiliència depèn de l'existència d'estats consolidats i forts que tinguin capacitat de resposta a escala nacional, estatal, departamental i també local i municipal.

Per concloure, el ponent expressà els seus dubtes sobre si el canvi climàtic és el que causa la conflictivitat. Segons Stein, és un element agreujat per les tensions preexistents. Per exemple, la falta d'infraestructures, que normalment no representa un problema, si es veu agreujada per les condicions extremes produïdes pel canvi climàtic, esdevé un problema pel que fa a on es dirigeixen les polítiques públiques.

CONFLICTES SOCIOAMBIENTALS: LA GESTIÓ I APROPIACIÓ DELS RECURSOS NATURALS –DIAGNÒSTIC I PRONÒSTIC

LAIA SERRA / RAFAEL GRASA

Col·laboradora de l'ICIP / president de l'ICIP

PRESENTACIÓ

A l'inici de la seva ponència, Rafael Grasa descrigué la zona de l'Amèrica Llatina i el Carib com el lloc on més alta és la probabilitat que hi hagi una conflic-

tivitat socioambiental intensa en el futur i, per tant, com un punt d'observació acadèmica i un camp d'assaig d'eines per a la resolució i la transformació de conflictes socioambientals. Segons diversos estudis empírics, el medi ambient i, concretament, els recursos naturals, influeixen en la violència. De fet, són precursors i generadors de violència. Els recursos serveixen per alimentar i perpetuar o, com a mínim, allargar, el conflicte i, a més, dificulten els processos de construcció de la pau. Tenen una presència creixent en les agendes polítiques, socials i públiques i estan vinculats amb els debats relatius a la governabilitat, la governança, la gestió de béns i la gestió col·lectiva. Són situacions en què cal aplicar la causalitat que s'empra en la resolució i transformació de conflictes, una àrea en la qual es distingeix entre les causes estructurals o necessàries, els multiplicadors o acceleradors i els desencadenants.

Aquest marc presents, d'una banda, els conflictes com situacions dinàmiques, canviants, que afecten els tres vèrtex d'anàlisi d'un conflicte: les posicions, els interessos i les necessitats dels actors; els motius de la incompatibilitat; i les conductes dels actors en les diferents fases del conflicte. D'altra banda, els conflictes socioambientals ho són perquè combinen factors causals diversos, tant socials com mediambientals. Aquest element de combinació ambiental incrementa el dinamisme d'aquests conflictes en tots els sentits.

Segons el president de l'ICIP, aquests factors afecten la gestió la resolució o la transformació del conflicte, ja que poden derivar en un conflicte intractable, un conflicte difícil de gestionar. La transformació és complexa i es tracta de buscar una solució, mútuament acceptable, a les incompatibilitats dels actors; o, fins i tot, desactivar-les, ja que es modifiquen les relacions socials o, per tant, el tipus de conflictivitat serà diferent. La percepció i l'antagonisme romanen inalterats per la visió estereotipada del conflicte, és a dir, hi ha marcs perceptius que impedeixen anar més enllà. Aquests marcs són importants com a filtre per a la construcció social de la manera de gestionar el conflicte i serveixen per construir agendes, confirmar actuacions, legitimar o justificar postures i, fins i tot, defineixen allò que les parts consideraran acceptable en el context de la solució. Aquests conflictes, en teoria, són irresolubles (és a dir, molt difícils de resoldre), a menys que es reenquadri, això és, que hi hagi un canvi del marc conceptual.

Al seu torn, Laia Serra presentà un diagnòstic multicausal de la conflictivitat socioambiental a l'Amèrica Llatina i el Carib. Va destacar quatre factors que no són específics de la regió però que tenen característiques rellevants. D'aquests quatre factors interrelacionats, dos són socials i els altres dos ambientals. El primer factor presentat va ser el creixement demogràfic i urbanístic associat a l'efecte de la urbanització. El segon factor és social: la pobresa, la desigualtat i l'exclusió social. L'explotació de matèries primeres i l'increment dels preus dels aliments han provocat problemes de redistribució, directa i indirecta, amb la consegüent vulnerabilitat. El tercer factor presentat per Laia Serra va ser l'existència de dos problemes ambientals a escala global. L'un és el canvi climàtic i l'altre és la pèrdua de biodiversitat, en la qual l'Amèrica Llatina hi té un paper molt rellevant. L'últim factor destacat fou el fet que l'Amèrica Llatina té un terç dels recursos dolçaquícules del món, la qual cosa comporta riscos, com el canvi climàtic; en la mateixa línia, podem destacar un model agrícola poc eficient.

Tot seguit, Laia Serra plantejà com s'havia de realitzar l'anàlisi d'aquests conflictes davant la interrelació de factors, la multiplicitat d'actors i la dificultat

d'assenyalar-ne un de sol. La proposta era d'intentar treballar des de les tres vies apuntades: la causalitat o els factors transversals, socials, de participació i de desigualtat; la fase de conflicte, considerant les fases de regionalització i internacionalització; i l'anàlisi dels actors.

Abans de les consideracions finals, Laia Serra destacà la importància de treballar temes de resegurització en l'àmbit ambiental. Comentà, per exemple, que el segon delictes més important després del tràfic de drogues és el tràfic d'espècies en perill d'extinció, una pràctica amb la qual hi són relacionats un terç dels casos de tràfic de cocaïna.

Rafael Grasa va concloure la presentació plantejant: 1) que no és possible demostrar que el medi ambient produeixi conflictivitat violenta per si mateix; 2) els dubtes sobre la possibilitat d'estudiar la relació causal entre el medi ambient i la violència amb models generals, és a dir, sense recórrer a estudis de cas o a simples teories de grau mitjà; 3) la necessitat d'incorporar, en tot cas, la dimensió mediambiental a l'anàlisi i la intervenció en conflictes, és a dir, en la seva gestió, transformació o resolució. D'altra banda, va subratllar que encara no es disposa d'instruments adequats per a l'anàlisi dels factors ambientals en els conflictes socials i en les negociacions de pau, especialment a aquesta regió. D'acord amb els seus càlculs, no més de prop del 20-25% d'aquestes negociacions incorporen l'element ambiental com a qüestió clau, la qual cosa fa que molts conflictes assoleixin alguna forma de pacificació, però que no sigui definitiva; és a dir, es pacifiquen en fals.

El president de l'ICIP també insistí en la necessitat d'afavorir la creació d'una comunitat epistèmica, tenint en compte la manca de treballs que relacionin els diversos àmbits de coneixement implicats i, fins i tot, d'un llenguatge compartit (sovint, les mateixes paraules en els estudis sobre conflictes tenen significats diferents que en els estudis sobre desenvolupament. De la mateixa manera, assenyalà la necessitat de replantejar-se el model de desenvolupament d'Amèrica Llatina i el Carib pel que fa a l'exportació de matèries primeres i, per tant, la no-sostenibilitat d'aquest model a mitjà i llarg termini. En la mateixa línia, caldria incrementar la inversió en polítiques socials, redistributives i ambientals. Finalment, anuncià el seu objectiu de trobar una pauta d'anàlisi que no treballi conflicte a conflicte, sinó que permeti comparar altres qüestions i extreure'n lliçons per a acadèmics o *policy makers*, una tasca en la qual l'ICIP és implicat i que es desenvoluparà durant l'any 2012.

DEBAT

El debat seguí la mateixa estructura que la presentació, de manera que els dos conferencians respongueren de manera separada, després de repartir-se les els dubtes o preguntes sorgits. Laia Serra començà puntualitzant els quatre punts que considera rellevants en el model agroalimentari: la biodiversitat, l'ús d'agroquímics (impacte en la salut, en el sòl i en l'aigua), l'aigua i l'*input* energètic.

Aquest darrer punt suscita algunes reticències importants. Una, plantejada per Tica Font, té a veure amb la possibilitat d'una securització. Com ja es plas-mava al document, és necessari fer un canvi de polítiques sobre l'exportació de matèries primeres i de recursos i promoure els estàndards internacionals de certificació internacional de la fusta.

Un altre aspecte destacat per Laia Serra feia referència a la inversió. La importància d'aquest aspecte procedeix del fet que l'Amèrica Llatina té un inversió en medi ambient molt baixa. Això, sumat a altres factors, podria aportar replantejaments molt interessants sobre com la inversió en el marc rural pot intentar prevenir migracions cap a les ciutats i tractar de generar mecanismes redistributius.

Al seu torn, Rafael Grasa respongué al dubte d'Anna Ayuso referent a Cancun i el canvi climàtic. Després de recordar que els Estats Units no ratificaren el Protocol de Kyoto, el ponent destacà la dificultat per assolir un consens, com va succeir a la conferència de les parts de Copenhaguen, prèvia a Cancun. Hi ha dos problemes centrals. En primer lloc és necessari substituir el Protocol de Kyoto; no només perquè se n'estigui esgotant la vigència jurídica: segons qualsevol anàlisi científica, és insuficient pel que fa a les reduccions i no està funcionant prou bé, ja que alguns dels mecanismes i incentius han trobat constriccions contextuais no previstes. Amb aquest punt de partida, Rafael Grasa identificà els dos avenços assolits a Cancun: primer, el sentiment compartit que les solucions dels problemes plantejats per a la reunió de 2001 a Johannesburg es limiten a comprar temps; i, segon, l'abandonament de la regla de consens, que significa unanimitat. La decisió de deixar de banda el "veto" bolivià marcarà un abans i un després; potser, no només en temes mediambientals: pot invocar-se com a precedent en altres negociacions.

A continuació, Rafael Grasa identificà tres de les causes per les quals no es realitza la reducció de les emissions de gasos a un 30%. Segons el ponent, aquest fet sorgeix, en primer lloc, d'un problema d'agenda occidental o del ordre de prioritats segons la nacionalitat. En segon lloc, destacà com n'és de difícil unificar les diferents postures, així com la falta d'incentius. En tercer lloc, s'identifica la necessitat de treballar amb models de desenvolupament en substitució dels mesuraments del nivell d'ozó.

Rafael Grasa conclougué amb una al·lusió a la idea de crear un observatori amb la finalitat d'identificar els factors que causen multicausalitat i les variables intervinents.

CAP A UNA AMÈRICA LLATINA MENYS DESIGUAL? POLARITZACIÓ I DISTRIBUCIÓ EN EL PRESENT I EL FUTUR

DIEGO SÁNCHEZ

Professor titular d'economia política de l'Amèrica Llatina a la Universitat d'Oxford

PRESENTACIÓ

La ponència de Diego Sánchez se centrà en la reducció de la desigualtat, així com en descobrir quines implicacions podria tenir per a altres conflictes. Des del principi, el ponent deixà clara la seva intenció de donar un enfocament economista estructuralista a la presentació.

Per començar, el professor de la Universitat d'Oxford presentà l'Amèrica Llatina com la regió més desigual del món. Tot i aquest comentari, el ponent destacà els canvis positius dels últims deu anys en termes del coeficient de Gini, de la qual cosa en sorgiren tres preguntes. La primera tractava de quins són els determinants immediats del canvi; a segona en posava en dubte la sostenibilitat a llarg termini; i la tercera feia referència a quines implicacions tenia en el conflicte polític (en termes de formes no institucionals de protesta, que puguin posar en qüestió els governs elegits democràticament). El coeficient de Gini té limitacions per mostrar dades clares, tant per la falta d'informació dels estrats més alts de la població com per la falta d'indicadors sobre les rentes de la mineria i d'altres matèries primeres. En tot cas, les tendències són relativament clares.

Diego Sánchez destacà quatre casos importants. En el primer grup de països, amb El Salvador al capdavant, s'ha produït un increment de les rentes dels sectors més pobres de la població, mentre que els més rics s'han mantingut relativament estables. El segon grup, amb la representació del Perú, ha manifestat principalment una reducció del nivell de renda a l'estrat més alt. El tercer grup inclou els casos d'Uruguai, Costa Rica i Colòmbia, en què s'ha incrementat el nivell dels més pobres però, a la vegada, ho han fet també els nivells de renda dels més rics. Finalment, va presentar dos casos negatius, Guatemala i Hondures, on la renda dels pobres s'ha reduït al llarg dels últims deu anys.

Una de les preguntes sorgides inicialment inquiria sobre per què hi ha hagut una reducció de la desigualtat en els últims anys. El primer motiu descrit era el ràpid creixement de l'ocupació formal (significatiu en el cas brasiler), juntament amb l'augment dels salaris mínims. El segon era el procés sostingut d'increment de l'educació, que tingué com a conseqüència una reducció en les diferències salarials entre la mà d'obra qualificada i la no qualificada. El tercer motiu exposat per Diego Sánchez era l'augment de la despesa social i del seu poder redistributiu, tot i que havia estat molt variable depenent del país. Els autors dels quals Sánchez havia extret la informació havien arribat a la conclusió que l'Amèrica Llatina té al davant un Estat que és capaç de gastar millor els fons dedicats als pobres i que, per primera vegada, incrementa la inversió en educació. Al seu torn, Andrea Cornia, que havia criticat les polítiques d'estabilització, va arribar a parlar d'un model socialdemòcrata de redistribució.

Segons el ponent, la regió ja ha viscut altres moments de reducció de la desigualtat; la pregunta més interessant des d'un punt de vista estructural és si ara hi ha un canvi en les estructures bàsiques. Per tant, l'agenda d'investigació exigeix buscar tendències històriques pel que fa a aquest procés. Diego Sánchez explicà que la consolidació de la desigualtat a l'Amèrica Llatina té unes bases històriques que s'iniciaren en el període colonial. Aquest fet comportà un tipus de distribució de la terra que enfortí el domini de les elits. La perpetuació de la desigualtat és conseqüència de les fallades del mercat, però, sobretot, per un Estat que és en mans d'unes elits econòmiques determinades.

Per analitzar aquest procés de sostenibilitat, Diego Sánchez assenyala que el primer component necessari és una interacció contínua entre processos econòmics i processos polítics. En segon lloc, hi ha els processos econòmics, que són condicionats pels elevats nivells d'heterogeneïtat estructural entre diferents sectors. Conseqüentment, és una polarització econòmica, que, en opinió del ponent, seria oportú incloure entre els elements que es debatien.

En tercer lloc, va voler destacar que aquest procés d'heterogeneïtat estructural es dona juntament amb canvis en la naturalesa de les relacions Estat-societat. A partir d'aquest punt, Diego Sánchez exposà els seus dubtes sobre la sostenibilitat. D'una banda, l'Amèrica llatina ha avançat molt poc pel que fa a l'heterogeneïtat estructural. De fet, en alguns països, com el Perú, experimentà un increment clar, derivat del procés de desenvolupament en torn a la mineria. D'altra banda, hi ha hagut un canvi clar quant a les coalicions socials bàsiques, és a dir, quant a la incorporació de treballadors formals i informals dins d'aquest procés. Amb aquestes dades, Diego Sánchez indicà que hi hagué una reducció de la desigualtat, però que cal saber més sobre la sostenibilitat, especialment si es tenen en compte països com Xile, el Perú i l'Argentina, que no han portat a terme processos productius ni canvis en coalicions socials que ens permetin ser optimistes.

Per descriure la relació entre desigualtat i conflicte polític i conèixer-ne la influència, el ponent va partir de la premissa que una reducció de la desigualtat és un element central per a una gestió més positiva del conflicte a l'Amèrica Llatina. A la seva anàlisi, entre els països no s'hi observa una relació quant a l'instabilitat política i el coeficient de Gini, ni tampoc existeix pel que fa a la seva trajectòria. Els únics països en què sí que existeix un relació d'aquest tipus són l'Equador, El Salvador, el Paraguai i el Perú. Si sembla que aquesta relació serà més conflictiva a curt termini, què en podem esperar, de la relació entre conflicte i desigualtat a mitjà i llarg termini? Sembla clar que hi haurà una reducció sostinguda de la desigualtat durant els quinze o vint propers anys, la qual cosa hauria de portar a una reducció de part dels conflictes. Tanmateix, en opinió del ponent, no seria per efecte d'una relació directa, sinó per tractar-se d'un procés cointegrat en torn a la modernització de l'Estat. La reducció de la desigualtat exigeix, consegüentment, la democratització de l'Estat.

Per acabar, Diego Sánchez presentà alguns casos en els quals és possible que no es doni aquesta relació: la classe mitjana; les elits (tant polítiques com econòmiques), que poden intentar frenar o fer retrocedir el procés, i la política de l'heterogeneïtat estructural, en la qual la desigualtat disminueix per transferències del govern, però s'hi manté constant l'heterogeneïtat entre sectors i dins del sector miner. Aquest darrer aspecte fa pensar que, malgrat la distribució de la renda, el resultat seria un augment del conflicte com a conseqüència d'un manteniment o d'un agreujament de l'heterogeneïtat estructural.

Diego Sánchez concloué l'exposició amb tres apunts. En primer lloc, manifestà la percepció que l'Amèrica Llatina, tot i que amb alguns dubtes, està experimentant un canvi pel que fa a la tendència distributiva de la regió. En segon lloc, descrigué la feina pendent, que consistiria en intentar establir un mapa de relacions conflictives difícils, però existents, entre la desigualtat a mitjà i llarg termini i la conflictivitat social. Finalment, posà èmfasi en la necessitat de fer una anàlisi d'economia político-històrica, atès que és un element de gran importància.

DEBAT

Al debat, les preguntes estaven relacionades de diferents maneres amb la desigualtat. Com a resposta, Diego Sánchez explicà que l'Estat llatinoamericà

ha millorat molt pel que fa a portar a terme unes polítiques socials més o menys eficaces, a les quals cal afegir la dificultat de la descentralització, l'enorme asimetria que s'està consolidant entre la tecnocràcia social i la tecnocràcia econòmica i els problemes associats a la tecnocràcia econòmica. Arribat a aquest punt, va decantar-se per respondre els dubtes individualment.

Juan Pablo Luna va mostrar el seu desacord pel que fa a l'origen de la desigualtat i la relació que té amb el conflicte, ja que defensava que quan la desigualtat es combina amb la segmentació social i la fragmentació en el territori, es generen espais que requereixen una anàlisi més profunda. Diego Sánchez argumentà que la desigualtat a l'Amèrica Llatina es deu principalment a l'enorme riquesa dels rics, tot i les dificultats que implica el mesurament d'aquests grups i de la desigualtat.

El comentari d'Anna Ayuso, en canvi, se centrà en la importància de la capacitat redistributiva de l'Estat, a la qual cosa Diego Sánchez hi afegí que, en la seva opinió, els ingressos públics s'han incrementat en part pel *commodity boom*, però també per algunes reformes significatives en alguns països.

Així mateix, resolent els últims dubtes, Diego Sánchez donà suport a la convicció de Salvador Martí Puig que és important identificar com s'activa la desigualtat, a la qual cosa va afegir que, quan unes estructures desiguals i uns models productius deficients donen lloc a un conflicte, no és probablement el més important per a l'anàlisi comparativa. Tanmateix, a més, quan s'analitza la producció, s'observa que la quantitat de recursos materials de què disposen els actors per mobilitzar-se són escassos. Encara més, també hi ha altres variables que influeixen, com la naturalesa espacial de les protestes i la vulnerabilitat econòmica.

Segon dia
divendres 6
de maig
de 2011

CINQUENA TAULA RODONA: EXEMPLES DE BONES PRÀCTIQUES

El cinquè *panel*, moderat per Pablo Aguiar i amb ponències d'Ernesto Isunza, Gabriel Feltran i Renata Segura, versà sobre exemples de bones pràctiques, fent atenció a casos de gestió de l'aigua potable i el sanejament en la zona metropolitana de Mèxic, l'experiència de gestió de quatre dècades de conflicte social a São Paulo i experiències de resolució de conflictes a la regió.

AIGUA, PARTICIPACIÓ I CONFLICTE. INSTITUCIONS I ACTORS SOCIALS RELACIONATS PER LA GESTIÓ DE L'AIGUA POTABLE I EL SANEJAMENT EN UNA ZONA METROPOLITANA DE MÈXIC

ERNESTO ISUNZA

Professor investigador del Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social (CIESAS), Mèxic

PRESENTACIÓ

Ernesto Isunza se centrà en l'aigua i el sanejament, amb una recerca de bones pràctiques en aquesta matèria a la zona metropolitana de Xalapa, Mèxic. En la introducció de la seva ponència, insistí en que l'aigua potable i el sanejament no són qüestions de polítiques liberals o de serveis públics, sinó un dret. A més, es tracta d'un assumpte que permet analitzar la disputa per recursos, per estudiar la tensió del conflicte i per pensar en l'arquitectura de la relació entre la societat i l'Estat. En aquest sentit, el context és fonamental, però hermètic a la participació.

Pel que fa a aquesta qüestió, va fer referència a l'Assemblea General de l'ONU, que declarà que l'accés a l'aigua potable i el sanejament és un "dret humà essencial per a un gaudi ple de la vida i de tots els drets humans". A més, implica un "accés a serveis de drenatge, que poden prevenir d'una manera efectiva el contacte d'humans i animals amb excrements, i que assegurin la privacitat i protegeixin la dignitat". En aquest sentit, les característiques mínimes de compliment d'aquest dret es plantegen en termes de disponibilitat, qualitat, accés i assequibilitat (si és assequible o no n'és). Per tant, l'aigua potable no és únicament allò que passa per una canonada o surt per l'aixeta, sinó que ha d'anar associada a més qualitats.

Atès que el context és fonamental per entendre el problema de l'aigua, el ponent va fer uns breus comentaris sobre el lloc objecte d'investigació, Xalapa. Explicà que aquesta zona metropolitana de l'estat de Veracruz, el tercer estat més gran de Mèxic, abasta diverses regions del país i té 700.000 habitants (dades de 2010), amb un creixement demogràfic del 55%. Això implica una pressió elevada en termes de serveis. D'altra banda, com a unitat de gestió de disputes sobre aquest bé, la lògica dicta que sigui la conca.

Tot seguit, el professor investigador del CIESAS destacà sis elements principals en les disputes relacionades amb la gestió de l'aigua potable. En primer

lloc, mencionà que el programa integral de sanejament després de gairebé deu anys encara no ha resolt el problema del sanejament de les aigües proveïdes a les zones metropolitanes, el resultat del qual implica una disputa sobre el pagament de multes i la contractació d'obres, que tenen un valor de 52 milions de dòlars. En segon lloc, va fer referència a la gestió dels organismes operadors, que mostren una gestió diferent de l'aigua potable i el sanejament. Va afegir que la comissió nacional de l'aigua és dirigida des del nivell federal i que cada estat defineix d'una manera diferent els seus gestors, la qual cosa genera fugues d'aigua potable a la xarxa, inundacions, incapacitat per donar cobertura a les zones populars i problemes de repartiments per tanda, cobraments i qualitat. En tercer lloc, va destacar les manifestacions dels usuaris, que surten al carrer, es manifesten i fan denúncies perquè funcioni el sistema. En quart lloc, subratllà les mobilitzacions per l'afectació de manantials. En cinquè lloc, va al·ludir als dispositius socioestatals que gestionen les disputes relatives a la cogestió. Finalment, mencionà l'àmplia mobilització en la vigilància ciutadana, quant als serveis dels operadors i la qualitat de l'aigua.

Segons Ernesto Isunza, és tot una qüestió de percepció. En les dades oficials de l'últim cens, només un 1,1% de la població de la ciutat i un 4,4% de la colònia respon que té un problema amb l'aigua potable. No obstant això, el cens mostra que un 7% de la població no hi té accés, a l'aigua potable. A més, les dades oficials dels operadors assenyalen que un 12% de la població no disposa subministrament d'aigua corrent al seu domicili. D'altra banda, un 90% de les persones no beu aigua potable perquè pensa que no ha estat prou tractada i que l'olor i el color indiquen que no és prou segura per beure'n. D'aquesta manera, un 78% de la població mexicana beu aigua d'ampolla i paga el mateix per una sola ampolla que pel subministrament d'aigua de casa seva corresponent a tot un mes.

El ponent també va destacar el problema de la gestió de l'aigua. Es diu que la gestió quotidiana implica una participació ciutadana, però, en realitat, són tres usuaris designats pel seu president, la qual cosa no té gaire sentit. D'aquesta manera, de tots els projectes quotidians de l'aigua potable i del sanejament, només dos són extraquotidians i perifèrica, en els quals l'organització social executa polítiques cogestionades i exerceix la governança.

Pel que fa al tema de les bones pràctiques, Ernesto Isunza se centrà en dos casos que han sorgit a partir de la participació ciutadana. En primer lloc, destacà el paper del Consejo de Cuenca Pixquiatic, que nasqué de l'autoorganització ciutadana per la lluita a favor del rescat del bosc de boira i per oposar-se a la construcció d'una carretera. Aquesta lluita havia tingut èxit i es creà aquest òrgan, en què la ciutadania, representants dels habitants i organismes públics defineixen estratègies fan un seguiment polític. En segon lloc, mencionà el rescat del riu Sedeño, el projecte d'un grup de veïns que lluita per protegir el riu, de manera que compleix amb la protecció dels béns comuns.

Per concloure, destacà set elements clau. En primer lloc, la innovació en aquests casos mostra que el tipus de mecanismes de la participació ciutadana tenen a veure amb els dispositius de control. En segon lloc, les contingències de salvament, rescat i protecció tenen un paper en la creació de dispositius de baix a dalt (*bottom-up*). En tercer lloc, destacà les conjuntures, com la crisi econòmica, que forcen una gestió més eficient dels recursos i que, com la sequera, creen dispositius de dalt a baix (*top-down*). En quart lloc, existeix el triple factor relatiu als límits de l'arquitectura en la relació entre la societat i

l'Estat: el "no tema", en el sentit que no es tracta d'un assumpte que estigui a l'agenda política; la tecnocràcia; i l'autoritarisme corporatiu. En cinquè lloc, l'escala de la zona metropolitana és adequada per a la investigació de l'aigua potable i del sanejament. En sisè lloc, va fer referència al caràcter d'"esquizofrènia nacional" de la governança de l'aigua a Mèxic. Per acabar, va comentar que la innovació està relacionada amb la participació orientada cap al control.

DEBAT

Rafael Grasa incorporà un element crític al debat, fent referència a les "caixes d'eines" i a la manera de generalitzar aquestes bones pràctiques. Respecte d'aquesta generalització, Ernesto Isunza manifestà que el seu estudi de bones pràctiques podria divulgar la diferència entre, d'una banda, les agendes d'experts i centres de pensament i, de l'altra, el que succeeix en la vida quotidiana de la població. Afegí que la qüestió no és que els experts no tinguin raó, sinó que li donen molta importància a quelcom que no en té.

Com a resposta a la pregunta d'Anna Ayuso sobre la possibilitat de fer pagar més pel subministrament d'aigua a domicili amb l'objectiu que la població el valori més, Ernesto Isunza comentà que hi ha alguns tipus d'innovació que calia estudiar i sistematitzar, un dels quals és el pagament per serveis ambientals. En tot cas, el ponent afegí que el problema no és una qüestió tècnica de mercat, sinó una qüestió política. En un país en què no hi ha una perspectiva de drets, el debat sobre la privatització de l'aigua amaga l'intent de mantenir el sotmetiment d'una ciutadania que és usuària d'un servei que no paga i que, per tant, no hi té drets.

Margarita López va fer una aportació basada en la seva experiència a Veneçuela, on als barris més pobres la gent només té accés a l'aigua cada 18 dies. López va recalcar el paper de les mesures tècniques de l'aigua, de l'intercanvi d'informació entre el govern i la comunitat i les assemblees i de la feina feta pel Carter Centre. En aquest aspecte, Ernesto Isunza es mostrà d'acord amb que seria interessant estudiar amb major detall el cas de Veneçuela.

POLÍTICA, GESTIÓ I VIOLÈNCIA: QUATRE DÈCADES DE CONFLICTE SOCIAL EN ZONES URBANES DE SÃO PAULO

GABRIEL FELTRAN

Professor de sociologia a la Universitat Federal de São Carlos, Brasil

PRESENTACIÓ

Gabriel Feltran inicià la presentació explicant que el seu estudi es basa en una investigació etnogràfica al districte de São Paulo. És una zona d'origen obrer dels anys cinquanta i seixanta que més tard esdevingué una zona molt heterogènia amb habitants que van des de les classes mitjanes fins a la gent de les *favelas* en unes condicions molt precàries. Dividí la ponència en tres parts.

Durant la primera part, el ponent presentà la seva investigació i l'argument principal de la seva ponència. Explicà que el seu estudi presenta la història d'una organització de base que té l'objectiu de defensar els drets civils. El seu argument principal és que el conflicte social que sorgeix de les perifèries urbanes del Brasil ha canviat d'estatus en l'esfera pública com a mínim dues vegades en les últimes dècades. Primer, durant els anys vuitanta el problema fou tractat com una qüestió de desigualtat, injustícia política i integració, basada en la lluita de les mobilitzacions socials com el moviment sindical, catòlic i polític. Després, durant els anys vuitanta fou considerat en major mesura com una dificultat de caràcter tècnic i d'administració i gestió basada en programes socials i participació ciutadana. Finalment, hi hagué un altre canvi el 2000, de manera que la qüestió passà a considerar-se un problema de violència urbana a les *favelas* i les perifèries, amb tràfic de drogues, crims urbans, assalts i segrestos. Tot i que actualment al Brasil hi conviuen aquestes tres figuracions, quan es parla de *favelas* automàticament es pensa en crim.

Durant la segona part de la seva ponència, el professor de la Universitat Federal de São Carlos traçà algunes línies generals sobre les transformacions de les perifèries urbanes de São Paulo. Plantejà que hi ha existit dos escenaris. El primer era el dels anys setanta, quan la dinàmica social de les perifèries es nodrí d'immigració interna que arribava a les metròpolis en el context del miracle econòmic brasiler. Gabriel Feltran exposà que, en aquells temps, el problema de la violència a São Paulo fou regulat i gestionat pels mateixos treballadors, comerciants i obrers del barri. Ells mateixos pagaven als justiciers, als sicaris, per "netejar" la seva zona. A més, les famílies dels treballadors mostren una voluntat contra el crim. En el segon escenari, el de l'any 2011, tot ha canviat. S'ha originat una reestructuració productiva i una professionalització en l'àmbit laboral, i l'estructura familiar ha canviat gràcies a la inserció laboral de la dona. Tot seguit, el ponent exposà que, en aquest context, la dinàmica de la violència també és diferent. El mercat del crim és molt professionalitzat i intens, amb subcontractació per a robatoris, tràfic de drogues i els assalts. Ja no existeix l'oposició que anteriorment hi havia entre els treballadors i els delinqüents. Ara, quan hi un robatori a la zona no es crida el sicari perquè faci justícia, sinó al cap del traficant i a l'actor de la facció criminal. El ponent indicà que això dóna legitimitat als criminals com a actors normatius dins de les *favelas* i que, per tant, el crim és part de la comunitat. Conclougué aquesta part de la ponència manifestant que no podem comparar la situació d'avui dia amb la situació de fa 20 anys.

En el tercer apartat de la seva exposició, Gabriel Feltran tracta del problema de l'homicidi i de les bones pràctiques. Explicà que l'explosió d'homicidis sorgí durant els anys noranta i que l'any 2000 hi havia un 22% d'atur a la zona metropolitana de São Paulo, un percentatge que actualment (l'any 2011) és de l'11%. Aquest fenomen coincideix amb la professionalització dels mercats il·lícits, la qual cosa crea molts conflictes interns, especialment per joves que s'enfronten per aconseguir territori per traficar. Explicà que la dinàmica del crim s'organitza en un comando anomenat Primer Comando de la Capital (PCC), que aconsegueix l'hegemonia en el control de les regles dels mercats criminals. L'any 2001, en una revolta, el PCC va anunciar una ampliació dels llocs amb crims i va començar a regular els homicidis. D'aquesta manera, el PCC regula l'homicidi i facilita un debat sobre qui té raó i qui ha de pagar com a compensació. Si el culpable no paga, un familiar o amic seu haurà de fer-ho. Si no, ha d'anar-se'n de la *favela*. D'aquesta manera, el PCC assolí un paper de mediació legítima, basat en el missatge de "nosaltres no matem", que

s'expandí per tot l'estat de São Paulo. Segons el ponent, l'impressionant és que aquest mecanisme no només evita l'homicidi inicial, sinó també la cadena posterior d'homicidis. Malgrat tot, matisà que, tot i que és el mecanisme principal de contenció dels homicidis a São Paulo, segueixen havent-hi crims d'altres tipus.

Com a conclusió, Gabriel Feltran destacà que és una paradoxa perquè, tot i que deixaren de morir prop de 20.000 joves a l'any, hi ha mostres d'una terciarització de l'Estat en matèria de seguretat i crim. També subratllà la necessitat de replantejar els termes de l'anàlisi del procés i de repolitzar el debat, i afegí que al Brasil no es pot dir públicament que el PCC és un actor més important que el govern pel que fa a la reducció del nombre d'homicidis. Finalment, va posar fi a la presentació comentant que els conflictes no són presos en consideració en la polaritat política. Els dos partits proposen polítiques repressives i assistencials per als pobres, però el problema està fora de l'abast de la representació política.

DEBAT

El debat va parar molta atenció a la possibilitat de generalitzar els resultats de l'estudi de São Paulo i aplicar-los a altres ciutats brasileres, com Rio de Janeiro, o altres països, com Colòmbia o Mèxic. Sobre aquest assumpte, Gabriel Feltran mencionà que hi ha elements comparables, però matisà que és necessari estudiar com es poden aplicar les bones pràctiques de São Paulo a altres situacions. Subratllà que aquesta configuració només existeix a aquesta ciutat i que, en el cas de Rio, per exemple, mai no hi va haver una política d'empresonament massiu ni l'hegemonia d'un grup criminal. Relatà que, de fet, el PCC va néixer a São Paulo, després de la Massacre de Carandiru de l'any 1992, en la qual 110 presos foren executats en una revolta, de manera que el PCC sorgí amb el discurs polític de lluitar contra els abusos de les autoritats.

Una altra qüestió sobre la que es manifestaren molts participant fou la importància de reflexionar més sobre la relació entre l'equitat i la legitimitat, i entre l'Estat i els actors no estatals. Respecte a aquest assumpte, Gabriel Feltran confirmà que no hi ha cap perspectiva d'integració ni legitimació, ja que el PCC no té la intenció ni la possibilitat de ser un actor polític legítim i representatiu. Afegí que l'únic diagnòstic és el d'una ruptura de *cleavage* social radical, per la qual cosa no existeix cap perspectiva política. Acabà amb la conclusió que el crim no és un submón, sinó una part del sistema, i que investigar-lo mostra la importància dels actors polítics en una mediació legítima.

RENATA SEGURA

Directora associada del Conflict Prevention and Peace Forum (CPPF),
Nova York

PRESENTACIÓ

En la seva ponència, Renata Segura reflexionà sobre el paper de la comunitat internacional en la prevenció de conflictes. Se centrà especialment en l'ONU, tot i que aquesta organització a l'Amèrica Llatina hi té un paper limitat. A més, va proposar que s'analitzés si el marc de la prevenció de conflictes és útil en el cas d'aquest continent, ja que a la regió, tot i que no hi ha una guerra o un conflicte obert, cada cop es pensa més sobre la seguretat humana. Amb aquest objectiu, Renata Segura ha treballat especialment els casos en què l'ONU ha tingut algun tipus d'intervenció quan han augmentat la polarització política i la possibilitat de patir un conflicte.

La directora associada del Conflict Prevention and Peace Forum inicià la ponència amb alguns comentaris introductoris sobre el concepte de prevenció de conflictes. Va fer referència a la definició de prevenció de conflictes que emprà l'ONU: "*a set of constructive actions taken by third parties to avoid the likely threat, use or diffusion of armed force by primary parties in an internal conflict*".³ La definició sorgí després del conflicte de Ruanda, quan la comunitat internacional va començar a pensar més sistemàticament en com prevenir esdeveniments tan catastròfics. També exposà que la literatura sobre la prevenció de conflictes proposa dos tipus de causes: d'una banda, les causes estructurals (a llarg termini), com la pobresa i l'inequitat; i, d'altra banda, els factors mobilitzadors que fan esclatar el conflicte.

Seguidament, Renata Segura va exposar que per tractar la prevenció de conflictes a l'Amèrica Llatina cal tenir en compte la relació entre l'ONU i l'OEA i entre les organitzacions subregionals. És una relació complicada, però en general l'ONU ha donat preeminència a l'OEA. D'aquesta manera, l'OEA ha estat més eficaç a l'hora de respondre a crisis puntuals de manera reactiva. Actualment, s'està creant un espai alternatiu a la UNASUR. Malgrat tot, la ponent afegí que l'Amèrica Llatina és un continent que desconfia molt de la prevenció de conflictes, atès que la sobirania i la no-intervenció predominen en totes les converses i perquè tant l'OEA com l'ONU hi són considerades instruments dels Estats Units.

A continuació, se centrà en quatre casos. El primer cas que exposà fou el de Bolívia, on l'any 2003 hi va haver un intent de *high level shuttle diplomacy*, que és una de les estratègies de diplomàcia preventiva que més èxit té a la regió. Carlos Mesa demanà ajuda a l'ONU i el secretari general nomenà representant seu José Antonio Ocampo, que va facilitar la discussió i la mediació entre els govern i els moviments socials. Tanmateix, amb el govern d'Evo Mo-

3. "Un conjunt d'accions constructives empreses per tercers per evitar una possible amenaça, l'ús o la difusió de la força armada per actors primaris en un conflicte intern."

rales, que es mostrà escèptic sobre el paper de les organitzacions multilaterals i bilaterals, aquesta diplomàcia no ha continuat. L'any 2008, després de la Massacre de Pando, l'OEA va començar a proporcionar un mecanisme de mediació entre el govern i l'oposició, enviant-los Dante Caputo. No obstant això, va ser l'UNASUR la que va acabar fent una convocatòria en suport de Morales, la qual, de fet, funcionà millor.

El segon cas de què tractà la ponència de Renata Segura fou el de l'Equador. Tot i que aquest país mostra un alt grau d'instabilitat política, la comunitat internacional no hi ha tingut cap paper de mediació com en el cas de Bolívia. El lloc on més presència va tenir la comunitat internacional va ser la frontera entre Colòmbia i l'Equador. Per exemple, el PNUD hi té més de 30 projectes, amb 14 agències, i ha aconseguit coordinar la societat civil i les agències internacionals; fins i tot l'any 2008, quan el govern colombià bombardejà un campament de les FARC en territori equatorià.

En el tercer cas, el de Guatemala, el mecanisme de prevenció de conflictes ha funcionat. La Comissió Internacional contra la Impunitat a Guatemala (CI-CIG) és un experiment conjunt de l'ONU i el govern d'aquell país per lluitar contra la impunitat i la presència de forces criminals. De fet, aquest procés demostrà que a Guatemala no hi ha ningú intocable i va començar a afectar les altes esferes del poder en llocs on tradicionalment es considerava que hi existia impunitat absoluta. Segons Renata Segura, aquesta experiència fou el major triomf de l'ONU a la regió.

L'últim cas tractat fou el de Colòmbia, del qual la ponent se centrà en el procés de Caguán durant el govern d'Uribe i en l'acord assolit a Santa Fé entre Ralito i els paramilitars. Renata Segura explicà que a Colòmbia s'accepta que les FARC són un actor polític i un interlocutor vàlid, per la qual cosa cal aconseguir una sortida negociada al conflicte. Tanmateix, la ponent va matisar que el procés de Caguán generà una situació de polarització al país: van voler acabar amb totes les FARC i el govern d'Uribe fins i tot va negar-se a acceptar l'existència d'un conflicte armat. Segura indicà que aquest fet representà una de les principals baralles d'Uribe amb l'ONU i la comunitat internacional, perquè el president prohibia reconèixer que existia un conflicte armat amb actors armats i actors no estatals. La ponent destacà que, consegüentment, el país va perdre un espai de negociació i passà a una polarització total. Tanmateix, Uribe sabia que necessitava un procés de pau amb els paramilitars per guanyar legitimitat davant de la comunitat internacional. D'aquesta manera, va deixar que l'OEA entrés en el procés de negociació amb els paramilitars. No obstant això, aquest procés va rebre moltes crítiques, atès que el govern colombià mateix pagà els fons de la comissió de l'OEA, la qual cosa la va desproveir completament d'autonomia, a més que fins i tot sorgiren escàndols com la falsa desmobilització. En conseqüència, no hi va haver un procés de verificació real, especialment pel que fa al procés de desmobilització. Renata Segura finalitzà l'exposició amb el cas de Colòmbia, comentant que actualment, amb el govern de Santos, hi ha una transició sorprenent, amb una obertura a la comunitat internacional. N'és un exemple clar la nova Llei de víctimes, que reconeix que a Colòmbia hi ha un conflicte armat.

DEBAT

En la sessió de preguntes i respostes, Renata Segura aclarí la qüestió de l'acostament entre l'Equador i Colòmbia. Segons la seva explicació, Correa va patir moltes pressions internes dels empresaris, ja que per a l'Equador una ruptura amb Colòmbia és un desastre econòmic. La ponent també assenyalà que també hi ha haver una escomesa diplomàtica que Correa va aprofitar per distanciar-se de Chávez i demostrar que no seguia exactament tot el que deia el president de Veneçuela.

La ponent també afirmà que els actors socials i els interessos dels ciutadans són molt importants per assolir la pau, tal com havien mencionat Salvador Martí Puig i Pilar Domingo en les seves intervencions. En particular, durant molts anys les comunitats de pau i els indígenes van aconseguir fer una tasca important, però ara aquesta gent és víctima dels actors armats.

Respecte a la pregunta d'Alfredo Stein sobre la percepció que genera la comunitat internacional sobre quina és la principal font de conflicte a cada país, Segura expressa la seva opinió que a Colòmbia la comunitat internacional no ha emmarcat el conflicte ni n'ha imposat una visió determinada, sinó que es va enfrontar amb Uribe per evitar la visió del conflicte que l'Estat intentava imposar. La ponent concloué que cal reconèixer aquest esforç.

SISENA TAULA RODONA: RESULTATS I CONCLUSIONS –BALANÇ MIRANT CAP AL FUTUR

El sisè *panel*, a càrrec de Pilar Domingo i Rafael Grasa, se centrà en els resultats i les conclusions de la conferència.

ALGUNES REFLEXIONS

PILAR DOMINGO

Investigadora de l'Overseas Development Institute (ODI), Londres

PRESENTACIÓ

Pilar Domingo inicià la seva ponència afirmant que el conflicte està al centre del debat internacional des de l'11 de setembre de 2001. La prioritat la tenen els estats fràgils amb nivells alts de conflictivitat. En conseqüència, plantejà que des de la plataforma que representava aquest seminari es poden fer aportacions al debat amb objectius i aspiracions a llarg termini que ajudin aquests països a desenvolupar institucions que permetin acabar amb les situacions de conflicte.

A partir d'aquesta idea, la investigadora de l'ODI (Overseas Development Institute) recordà els temes de què havia tractat el seminari. S'hi parlà de conflicte, polarització i violència; dels acords polítics que són a l'arrel dels problemes; i de les estructures de poder, és a dir, de com es distribueixen els recursos de poder i els recursos econòmics, socials i polítics. També es debaté sobre les causes dels conflictes, els processos de transformació d'aquests conflictes, els processos de canvi polític i les conseqüències d'aquests processos. Com que hi ha molts processos i actors que intervenen a nivells diferents (global, nacional i local), la interacció és molt complexa i no sempre és constructiva. A més, la ponent recollí la idea d'Alfredo Stein sobre la necessitat de desenvolupar estratègies de control i adaptació d'aquells conflictes que encara no han estat prou tractats, com els relacionats amb el canvi climàtic.

Tot seguit, Pilar Domingo destacà les diferències entre la polarització política i la polarització social. La primera és la polarització del discurs polític, és a dir, una instrumentalització del llenguatge i del discurs com a eina política per als actors en conflicte. En canvi, la segona s'entén com les condicions que precedeixen la polarització en si: els *cleavages* estructurals que caracteritzen la societat, les estructures d'exclusió visibles i la desigualtat. Aquestes estructures d'exclusió poden entendre's bé a partir dels modes de producció que s'utilitzen. Ara bé, una societat amb estructures d'exclusió pot gaudir d'estabilitat durant segles, sense que necessàriament hagi de viure un conflicte, però de sobte hi pot haver quelcom que atorgui capacitat de mobilització als ciutadans. En aquest sentit, Pilar Domingo mencionà els *tipping points* o esdeveniments inesperats, que desencadenen, inadvertidament, processos de mobilització.

A continuació, la ponent va tractar de la relació entre la polarització i la democràcia. D'aquesta manera, plantejà que la polarització pot ser negativa per

a l'estabilitat democràtica, segons el grau i la textura de les institucions polítiques formals (per exemple, el funcionament del presidencialisme i del federalisme) i de la legitimació de les idees que mobilitzen als actors exclosos del model polític. La reforma constitucional pot ser la resposta a aquests processos de polarització del conflicte polític. Aquesta reforma constitucional es pot entendre de quatre maneres diferents. En primer lloc, pot ser un espai simbòlic de canvi transformador (com, per exemple, a Bolívia i l'Equador). En segon lloc, la reforma constitucional és, de vegades, un espai de negociació política que, en la mesura que doni o no fruit tendirà a afavorir més o menys un futur polític estable. A més, pot ser un espai de legitimació política de les noves regles del joc que s'estan negociant. Finalment, la reforma constitucional és l'espai polític formal que legitima el fet que l'Estat conservi determinats elements per defensar l'ordre públic i que limiti els drets dels ciutadans en alguns contextos (per exemple, amb els estats d'excepció).

Per evitar que la reforma constitucional sigui un procés desestabilitzador (perquè no assoleix un consens o prou suport dels actors que participen), farà falta un *political settlement*, un acord polític. Pilar Domingo definí aquest acord com un pacte real pel qual les elits accepten les limitacions que se'ls imposen i les conseqüències de les noves regles del joc en la distribució de recursos i en el poder polític. L'estabilitat de l'acord polític dependrà també de que el consens vagi més enllà de les elits i de que els grups anteriorment exclosos participin en la negociació política. D'aquesta manera, la legitimitat o manca de legitimitat de l'acord depèn de que es formalitzin les regles del joc, la qual cosa implica dos components: d'una banda, les elits se sotmeten a les regles i les regles no són tergiversades; de l'altra, es generen resultats que arriben a la societat i es distribueixen béns i serveis públics entre els ciutadans. Això sí, els acords sempre són renegociables, perquè les societats canvien. Per tant, l'èxit dependrà també de que les elits i els nivells de consens s'adaptin als canvis de la societat. Si no s'assoleix aquesta adaptabilitat, es genera conflictivitat i violència.

Arribada a aquest punt, la ponent va passar a exposar les seves conclusions respecte de tot el que s'havia comentat sobre violència i conflicte en els *panels* del seminari. Explicà que la violència pot ser espontània, poc organitzada, però això no significa que no tindrà un efecte transformador. Encara més, a vegades es produeixen una atomització del conflicte i aquests grupuscles amb agendes i interessos diferents afecten també la trajectòria de transformació i la violència d'aquests processos de canvi polític.

Consegüentment, Pilar Domingo reflexionà sobre el que influeix en el desenvolupament de la transformació social i en la intensitat del conflicte. El reposicionament de les classes socials pot afavorir el canvi o mantenir l'*statu quo*. Hi tenen molt a veure els elements d'exclusió relacionats amb la identitat (ètnicitat, cultura, generació, religió, etc.). Aquestes identitats fan que la transformació de conflictes esdevingui més complexa. Els líders polítics i la seva habilitat per gestionar els conflictes i les situacions imprevisibles també compten, així com la postura que tingui la resta d'actors polítics, a l'hora d'avançar o no (es cità l'exemple dels senyors de la guerra a l'Afganistan, que no tenen interès en la pacificació del conflicte). La història és un altre element clar en les transformacions, com també ho són les eines institucionals de la democràcia liberal, que poden servir per contenir els processos de canvi social. La resistència d'aquells que hi sortiran perdent és un altre factor a tenir en compte. Pilar Domingo expressà l'opinió que també és important en-

tendre les causes dels conflictes, que poden raure en la desigualtat, l'exclusió, el canvi de les estructures socials o la resistència a aquest canvi. Segons la ponent, afrontem el repte dels models explicatius.

El conflicte adopta diferents formes, igual que la violència. De vegades es tracta de conflictes polítics, alguns més legítims que d'altres, i en ocasions reflecteixen llegats històrics de violència i altres patrons de mobilitat social o desigualtat. A la violència també hi contribueixen els factors regionals i globals com, per exemple, el flux d'armes i el canvi climàtic, als quals, segons recordà Domingo, cal fer més atenció. Aquesta influència es fa clarament palesa en l'explotació dels recursos naturals.

Ja al final de la ponència, Pilar Domingo va voler recalcar que l'Estat és un espai important com a articulador de les funcions que esperem d'una autoritat pública; és a dir, és un factor o una solució. De fet, intenta controlar la criminalitat i la seguretat pública. Així, s'encarrega dels recursos financers i proveeix i gestiona serveis públics. Si, en aquest context, les elits accepten les regles del joc, ens trobem amb un estat de dret. Per tant, depenent de com siguin les relacions entre l'Estat i la societat i la capacitat existent de gestió de serveis, l'Estat tindrà més legitimitat o menys. No obstant això, no tots els estats són iguals i hi ha una gran heterogeneïtat pel que fa a com els diversos grups el posicionen davant de l'Estat. A més, pot ser fràgil, la qual cosa pot ser la causa o la conseqüència d'un conflicte i mereix que s'hi faci atenció. També cal tenir en compte els actors informals o no estatals, que poden contribuir a controlar els conflictes, amb legitimitat o sense, dins de la legalitat o fora. Segons la ponent, el tema clau és la legitimitat, més que la qüestió de la legalitat, que es pot resoldre, i l'important és com articular les relacions entre l'Estat i els actors no estatals que serveixen a les estructures de poder.

Tots aquests aspectes exposats per la ponent es desenvolupen de manera diferenciada en termes espacials: en els àmbits local, nacional, regional i global. Hi ha factors desestabilitzadors i estructures d'oportunitat a escala global que potencien un discurs i unes percepcions de conflictivitat determinats. Va succeir amb l'11-S, que incrementà els interessos relacionats amb la seguretat nacional i els conflictes que hi són relacionats. Tot i així, es poden potenciar mecanismes, espais i processos que faciliten la cohesió social a escala nacional i local, com, per exemple, l'acceptació d'un model universal de drets humans. Finalment, Pilar Domingo recalca la necessitat de tornar a polititzar el conflicte, ja que el que està en joc és la distribució de recursos. Per tant, cal reconnectar els problemes de conflicte, violència i polarització amb els reptes del model de societat que es busca.

RAFAEL GRASA

Presidente de l'ICIP

PRESENTACIÓ

Com a punt i final al seminari, Rafael Grasa va fer tres comentaris conclusius que al·ludien a detalls més matisats de cara a la publicació d'un llibre.

En primer lloc, el president de l'ICIP explicà alguns detalls relatius a la intrahistòria de la gestació del seminari, dels problemes que el preocupen, mitjançant dues paradoxes de la política i la ciència política, que il·lustrà amb dues cites. La primera paradoxa l'encarnava una cita de De Gaulle, un *dictum* segons el qual: "Tota solució, en política, engendra un nou problema". La segona paradoxa es dedueix de l'afirmació d'un polític xinès en l'etapa de la Revolució Cultural: quan en una entrevista li preguntaren "Què en pensa, vostè, de la Revolució Francesa?", respongué "És massa aviat per opinar".

D'ambdues cites se'n deriva un gran problema de fons que ha motivat el seminari: com adequar els temps del sistema polític, que sempre són temps curts, als temps del desenvolupament i de la seguretat, que requereixen polítiques a mitjà i llarg termini. El problema és que, quan s'afronten problemes de seguretat, desenvolupament i medi ambient, no sempre es pot comptar amb estructuració programàtica a llarg termini i amb una planificació i implementació garantida de temps lents. Tot seguit, Grasa explicà que és un problema especialment clau en el cas concret de l'Amèrica Llatina. A vegades, el que succeeix és que, en aquest procés de llarg recorregut, canvia la definició del problema.

Per exemple, és cert que els problemes plantejats al *concept paper* segueixen sent bàsicament els que es plantejaven per a la consecució de la democràcia, però també es pot observar que tant la democràcia com el desenvolupament, els militars i la violència han canviat. Grasa afirmà que una de les coses que han quedat clares és que cal combinar temes vells i nous, que a més s'entrelliguen: estats dins dels estats, com, per exemple, actors criminals que fan *state building*, o, en menor mesura, actors socials altermundistes que intenten fer *state building* —clarament, canviant i forçant mecanismes de les regles de joc. A més, afirmà que, tot i que la violència rural segueix sent un tema clau a l'Amèrica Llatina, també hi ha, amb una importància creixent, altres violències, causalment poc connectades amb la rural.

En resum, quan s'uneixen l'agenda dels vells rostres de la violència a l'Amèrica Llatina amb l'agenda dels seus nous rostres, hi ha dos grans grups de temes poc tractats. El primer és el tema de les violències que tenen a veure amb nous problemes, els conflictes pel desenvolupament i els conflictes socioambientals. El segon tema engloba tot el que té a veure amb el narcotràfic i el crim organitzat. Els dos grups de temes qüestionen els actors de manera diferent. Rafael Grasa assenyala que, al respecte d'aquesta matèria, es tracta de problemes i processos multidimensionals i multicausals, amb actors plurals, i que, perquè el tractament tingui èxit, és necessari que convergeixin actors privats i

públics. Tanmateix, no hi ha cap espai en què els diferents actors puguin assajar estratègies *win-win*, en què tots hi guanyin. Així finalitzà el primer comentari.

El ponent va desenvolupar el segon comentari, per guanyar temps, en forma de titulars, en forma d'una enumeració de grans temes. El primer titular fou "Expectatives, intel·lectuals i humanes, complides", una valoració que el feia confiar en que del seminari en sortirien idees interessants, per treballar entre tots. En paraules de Rafael Grasa, el còctel que hem proposat té riscos obvis, perquè combina elements heterogenis, i la ressaca posterior pot ser intensa, però si els productes es combinen bé i en la mesura justa, si s'assaja una mica més i es corregeixen determinats detalls, la fórmula pot comercialitzar-se i, fins i tot, gaudir d'un cert èxit.

El segon titular era: "Hem de fer alguns replantejaments". Aquest titular li va permetre argumentar que l'ambició exagerada dels directors està sent sotmesa a una castració química i planificada; això sí, gradual i, per tant, amb un dolor assumible. Indicà que està bé que els temes es barregin; és bo en fases inicials, un *brainstorming* per generar qüestions heurísticament, però després es preparen eines per tal que *policy makers* privats i públics les utilitzin. Per tant, caldrà convertir tot això en mecanismes més complexos. És a dir, es bo no tenir fronteres a l'hora de fer-se preguntes, però quan es tracta de buscar respostes, cal posar límits; que es posaran d'una manera clara.

El tercer titular utilitzat per Rafael Grasa fou "Satisfacció pels resultats" i indicava que, tot i que a tots ens queda molta feina per endavant, de les aportacions al seminari se'n pot extreure una feina conceptual seriosa. Subratllà que som en un terreny en què, malgrat que no necessàriament hagi d'esdevenir quantitativista, cal posar ordre en qüestions com la de la polarització. També cal fer exercicis de traducció intertextual, ja que el problema sorgeix del fet d'unir diferents comunitats acadèmiques i practicants. A més, hi ha necessitat de treball metodològic, establint algun tipus de full de ruta i de mecanisme que permeti la creació de caixes d'eines.

En la recta final de l'exposició, el ponent mencionà que algunes qüestions ja s'han plantejat i poden tenir continuïtat en el futur. En primer lloc, s'imposa seguir buscant espais de treball conjunts per veure què es pot fer amb tot el que s'ha plantejat. En segon lloc, les violències són diferents, però els instruments internacionals per actuar utilitzant la força són per a conflictes armats i, a més, en alguns casos s'han usat tard i malament. Aquest fet planteja algunes dificultats pel que fa a la gestió de conflictes des de la perspectiva de construcció de la pau.

Per acabar, Rafael Grasa cità un pensador liberal, com és Berlin per indicar el que Salvador Martí Puig i ell mateix han d'aplicar-se per evitar la toxicitat de l'ambició; és a dir, la recepta a seguir: "No podem fer més del que podem fer, però això ho hem de fer ineludiblement".

Tot seguit, agrai a tots els participants i assistents les aportacions que havien fet i donà clausura al seminari.

BIOGRAFIES DELS PONENTS I ELS MODERADORS

PONENTS

Javier Corrales és professor de ciències polítiques a l'Amherst College (Massachusetts). Va obtenir el doctorat en ciències polítiques per la Universitat de Harvard, amb una especialització en polítiques de reforma econòmica i social en països en vies de desenvolupament. Actualment, treballa en projectes de llibres sobre assemblees constitucionals i l'augment dels poders presidencials a l'Amèrica llatina i sobre les relacions entre els Estats Units i Veneçuela. El 2008 testificà davant del Congrés sobre la situació política a Veneçuela. L'any 2005 fou becari Fulbright a Caracas. L'any 2000 es convertí en un dels estudiants més joves a ser elegit membre del Woodrow Wilson International Center for Scholars, a Washington D.C. També ha estat professor a Àmsterdam, Washington D.C., Caracas i Bogotà i ha treballat com a consultor per al Banc Mundial, les Nacions Unides, el Center for Global Development, la Freedom House i l'American Academy of Arts and Sciences. Forma part del consell editorial de *Latin American Politics and Society* i d'*Americas Quarterly*.

Mario Diani és professor investigador de l'ICREA al Departament de Ciències Polítiques i Socials de la Universitat Pompeu Fabra (UPF), a Barcelona. Ha treballat molt sobre els moviments socials i els enfocaments de xarxes socials per a l'acció col·lectiva. Entre les seves publicacions hi ha *Social movements* (amb Donatella Della Porta, publicat per Blackwell [1999/2006]), *Social movements and networks* (coeditat juntament amb Doug McAdam, publicat per Oxford University Press [2003]) i diversos articles en diverses revistes destacades, com *American Sociological Review*, *American Journal of Sociology*, *Social Networks* i *Theory and Society*.

Gabriel de Santis Feltran és professor de sociologia a la Universitat Federal de São Carlos (UFSCar) i investigador al Centro de Estudos da Metrópole (CEM) i al Centro Brasileiro de Análise e Planejamento (CEBRAP). És doctorat en ciències socials per la Universitat Estatal de Campinas (UNICAMP), amb una tesi per a l'École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS). Actualment, investiga les transformacions en les dinàmiques socials i polítiques de la perifèria urbana al Brasil, centrant-se en el conflicte social, l'acció col·lectiva i "el món de la delinqüència" a São Paulo.

Pilar Domingo és investigadora de l'Overseas Development Institute (ODI), a Londres, en el programa de política i governança. La seva recerca i les seves publicacions se centren en els camps següents: la responsabilitat política,

l'estat de dret i la reforma del sector de la justícia; la ciutadania basada en els drets i l'apoderament legal dels grups vulnerables; i la democratització, la construcció institucional i la reforma estatal. Des que s'uní a l'ODI, ha treballat en temes de governança rellevants per a evaluar-la, com l'estudi d'estats fràgils i d'estats afectats pel conflicte. Abans d'unir-se a l'ODI, fou professora de política a l'Institute for the Study of the Americas de la Universitat de Londres, a la Universitat de Salamanca, a la Queen Mary-University de Londres i al CIDE, a Mèxic.

Tica Font és llicenciada en física per la Universitat de València. En finalitzar els seus estudis, es traslladà a Barcelona, on participà d'una manera activa en la campanya d'oposició a l'entrada d'Espanya a l'OTAN. Des de llavors ha treballat per la pau. Fou fundadora del Centre d'Estudis per a la Pau J. M. Delàs i vicepresidenta de Justícia i Pau. També va ocupar el càrrec de presidenta de la federació Catalana d'ONG per la Pau i, des de març de 2009, és la directora de l'Institut Català Internacional per la Pau (ICIP). És experta en economia de la defensa, comerç d'armes, pressupostos de defensa, indústria militar, etc. Col·labora en nombroses investigacions i publicacions sobre aquests temes, com, per exemple, *Atlas del militarismo en España 2009*. *El comercio de armas español* (2009) i *Informe 2009, exportaciones de Material de Defensa 1999-2008* (2011).

Rafael Grasa Hernández és el president de l'Institut Català Internacional per la Pau (ICIP), on coordina el programa d'investigació "Seguretat humana, transformació de conflictes i investigació per la pau". És professor de relacions internacionals a la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) i a l'Institut de Barcelona d'Estudis Internacionals (IBEI) i participa regularment en conferències sobre la resolució de conflictes i la cooperació al desenvolupament en altres universitats d'Espanya i de l'Amèrica Llatina. Durant anys, ha treballat en la cooperació al desenvolupament, la transformació de conflictes i la construcció de la pau a l'Amèrica Llatina. Ha estat membre del grup d'investigació sobre l'Amèrica Central i el Carib a l'UAB i assessor a la Comisión Nacional de Mediación de Chiapas, i ha participat en els processos de pau i en la transformació de conflictes de Guatemala i El Salvador. Actualment s'ocupa de qüestions relacionades amb la seguretat humana i la transformació de conflictes, amb especial atenció a Colòmbia i l'Equador.

Ernesto Isunza Vera és professor investigador del Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social (CIESAS) i director del Centro de Contraloría Social y Estudios de la Construcción Democrática del CIESAS mateix. Format en sociologia i ciències polítiques a les universitats Veracruzana (llicenciatura, Mèxic), Complutense de Madrid (doctorat, Espanya) i Estatal de Campinas (postdoctorat, Brasil). Se centra principalment en l'estudi de formes de participació ciutadana orientades al control de polítiques públiques, des de la perspectiva de la construcció democràtica. Actualment està interessat en l'estudi comparat d'aquests temes (especialment a Mèxic, el Brasil i Colòmbia).

Margarita López Maya és historiadora i doctora en ciències socials per la Universitat Central de Veneçuela (1995) i professora titular del Centro de Estudios del Desarrollo (Cendes) de la mateixa universitat. Fou directora de la *Revista Venezolana de Economía y Ciencias Sociales* entre 1999 i 2004 i membre del Comité Directivo del Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales (CLACSO) entre 2007 i 2009. El seu camp de recerca i docència és el

procés històric i sociopolític contemporani de Veneçuela i en els últims anys s'ha concentrat en l'estudi de la protesta popular, en els nous partits i actors socials i en temes de conjuntura política. Ha rebut diversos guardons acadèmics i ha publicat diversos llibres, nombrosos capítols en llibres llatinoamericans i nacionals i més de 60 articles en revistes acadèmiques. Conferenciant en múltiples universitats nacionals i internacionals, ha estat professora convidada del Kellogg Institute de la Universitat de Notre Dame, Andrés Bello Fellow del St. Antony's College de la Universitat d'Oxford, Edward Larocque Tinker Professor de la Universitat de Columbia i Fellow de la Woodrow Wilson International Center for Scholars.

Juan Pablo Luna és professor associat de ciències polítiques a l'Instituto de Ciencia Política (PUC-Chile). És doctor en ciència política per la Universitat de Carolina del Nord, Chapel Hill (2006). L'any 2008, la seva tesi obtingué el Premi Juan Linz a la Millor Tesis Doctoral, que atorga la Comparative Democratization Section de l'American Political Science Association (Associació Estatinidena de Ciència Política). El mateix any obtingué una beca postdoctoral del Programa d'Estudis Llatinoamericans del Woodrow Wilson Center for Scholars i fou professor visitant a la Universitat de Princeton. Actualment és el coordinador a Xile de l'Enquesta LAPOP, desenvolupada per la Universitat de Vanderbilt. Ha participat en projectes d'investigació de centres acadèmic d'Uruguai, Xile, Espanya i els Estats Units. Els seus treballs més recents han estat publicats a *Comparative Political Studies*, *Política y Gobierno*, *Revista de Ciencia Política*, *Latin American Politics and Society*, *International Political Science Review*, *Third World Quarterly*, *Journal of Latin American Studies* i *Journal of Democracy*.

Salvador Martí Puig és doctor en ciència política, professor titular de la Universitat de Salamanca i investigador extern del CIDOB, Barcelona. La seva àrea d'interès és la política llatinoamericana i, en concret, els processos de democratització i desenvolupament, i ha treballat extensament sobre Centreamèrica i el Carib. Ha estat professor i investigador convidat a diverses universitats d'Europa, dels Estats Units i de l'Amèrica Llatina. També ha participat en projectes d'avaluació en organitzacions internacionals en matèria de governabilitat, lluita contra la pobresa i eficàcia de la cooperació. És autor de diversos articles en revistes especialitzades i de diversos llibres. Les seves últimes publicacions sobre l'Amèrica Central són *Tiranías, rebeliones y democracia. Itinerarios políticos comparados en Centroamérica* (2004) i *Nicaragua y el FSLN, 1979-2009. ¿Qué queda de la revolución?* (2009).

Ludolfo Paramio és professor de recerca al Centro de Ciencias Humanas y Sociales del CSIC (Consell Superior d'Investigacions Científiques) a Madrid i dirigeix el programa de l'Amèrica Llatina a l'Instituto Universitario Ortega y Gasset. Entre 2004 i 2008 dirigí el departament d'anàlisi i estudis de la Presidència del govern espanyol. Les seves últimes publicacions són *La socialdemocracia* (Madrid, 2009; Buenos Aires, 2010) i "Economía y política de las clases medias", *Nueva Sociedad*, 229: 62-75, 2010.

Diego Sánchez-Ancochea és professor titular d'economia política a la Universitat d'Oxford i membre del St Antony's College. Actualment, participa en dos projectes de col·laboració: l'un sobre la formació de la política social universal a Costa Rica i l'altre sobre la sostenibilitat de la reducció recent de la desigualtat a l'Amèrica Llatina. Les seves publicacions més recents són els volums coeditats *The Political Economy of the Budget in the Americas*,

Institute for the Study of the Americas, 2009 (amb Iwan Morgan), i *Transnational Corporations and Development Policy*, Palgrave McMillan, 2009 (amb Eric Rugraff i Andrew Sumner), així com un número especial sobre el model del capitalisme llatinoamericà a la revista *Economy and Society*.

Renata Segura és la directora associada del Conflict Prevention and Peace Forum (CPPF), un organisme que pretén enfortir la base de coneixements i la capacitat analítica de les Nacions Unides en la prevenció i la gestió de conflictes i en l'establiment i la construcció de la pau. D'aquesta manera, possibilita que els membres de les Nacions Unides tinguin un accés ràpid als acadèmics, experts i professionals externs al sistema d'aquest organisme mitjançant consultes informals, reunions *off the record* i recerca comissionada. Renata Segura, colombiana de naixement, és doctorada pel Departament de Ciències Socials de la New School for Social Research (2007). La seva recerca se centra en el constitucionalisme i en la construcció constitucional i està especialitzada en els països andins.

Laia Serra, llicenciada en ciències ambientals per la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) i diplomada en cultura de pau per l'Escola de Cultura de Pau (UAB), es doctorà en Relacions Internacional l'any 2009 a la UAB mateixa, amb una tesis sobre protecció, comerç i delictes ambientals. Ha treballat com a tècnica docent en medi ambient i fou regidora de medi ambient del Districte de Sant Martí de l'Ajuntament de Barcelona entre 2002 i 2005. Actualment és professora associada a la UAB, al Departament de Dret Públic i Ciències Històrico-jurídiques, on imparteix classes i seminaris.

Alfredo Stein Heinemann és catedràtic de planificació i gestió del desenvolupament urbà al Global Urban Research Centre (GURC) de la Universitat de Manchester. És investigador i capacitador en temes d'adaptació al canvi climàtic, pobresa urbana, exclusió social, bon govern i finançament de l'habitatge social i té un doctorat per la Universitat de Lund i un màster de la Unitat de Planificació del Desenvolupament (DPU) de la Universitat de Londres. Amb més de 25 anys d'experiència en el disseny, l'execució, la supervisió i l'avaluació de polítiques i programes de desenvolupament municipal i local i de reconstrucció postdesastres, treballà d'oficial de programes per a la cooperació sueca en els programes de reconstrucció posteriors a la signatura dels acords de pau a Centreamèrica i de transformació posthuracà *Mitch* a Hondures. Amb una àmplia experiència de treball amb agències de cooperació internacional, el Dr. Stein fou membre del grup de treball que establí el secretari general de les Nacions Unides per assolir la meta dels Objectius de Desenvolupament del Mil·leni.

María Laura Tagina és candidata a doctora per la Universitat de Salamanca i màster en anàlisi de l'opinió pública. Investigadora visitant de l'Istituto Italiano di Scienze Umane (Florència, Itàlia), la Universitat Autònoma de Madrid i el Centro de Estudios Avanzados de la Fundación Juan March (Madrid, Espanya). Actualment és el titular de càtedra, grau i postgrau a l'Escuela de Política y Gobierno de la Universitat Nacional de San Martín, la Universitat Catòlica de Córdoba, l'Instituto Universitario Ortega y Gasset i la Universitat Nacional de La Matanza. Coautora, juntament amb Manuel Alcántara Sáez, del llibre *Política y Elecciones en América Latina en tiempos del Bicentenario* (Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2011).

Claire Wright és candidata a doctora i membre de l'Àrea de Ciència Política de la Universitat de Salamanca. Actualment, gaudeix d'una beca FPU del Ministeri d'Educació (Espanya). La seva recerca se centra principalment en els conflictes socials, els discursos relatius a l'etnicitat i els estats d'excepció a la regió andina. Claire Wright ha presentat ponències a diverses conferències internacionals i ha publicat estudis sobre Bolívia i el Perú en revistes acadèmiques i llibres.

MODERADORS

Pablo Aguiar és llicenciat en ciències polítiques per la Universitat Complutense de Madrid i màster en cooperació per al desenvolupament pel CIDOB. Ha estat professor de relacions internacionals a la Universitat Autònoma de Barcelona i ha centrat la seva recerca en les polítiques de cooperació per al desenvolupament, especialment les de la Unió Europea i els seus països membres. Formà part de l'equip encarregat de posar en marxa l'Institut de Pau de la Generalitat de Catalunya. Ha impartit cursos a diverses universitats i centres, com la Universitat de Lleida o els cursos de preparació per a l'escola diplomàtica del Centre d'Estudis Internacionals de la Universitat de Barcelona. Actualment treballa com a tècnic en polítiques públiques de foment i construcció de la pau per a l'Institut Català Internacional per la Pau (ICIP) i també és membre de la Xarxa d'Experts del PNUD per a l'Amèrica Llatina i el Carib.

Javier Alcalde és tècnic de recerca a l'Institut Català Internacional per la Pau (ICIP) i coeditor de la sèrie *Working Papers* que elabora l'ICIP. És doctor en ciències polítiques socials per l'Institut Universitari Europeu de Florència i té un màster de ciències socials per l'Instituto Juan March de Madrid. Ha publicat diversos articles en revistes internacionals i capítols de llibres sobre desarmament, comerç d'armes, moviments socials i mitjans de comunicació, així com la monografia *Campañas Internacionales de Desarme: un estado de la cuestión*. És membre de la junta de l'European Association of Peace Research (EUPRA).

Anna Ayuso és doctora en dret internacional públic i màster en estudis europeus, branca jurídica, per la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) i professora associada de la UAB i en cursos de postgrau sobre temes vinculats a les relacions entre l'UE i l'Amèrica Llatina, la integració llatinoamericana i la cooperació internacional per al desenvolupament. Altres temes de recerca en què treballa actualment són els instruments regionals de cohesió social, el tractament de les asimetries en els esquemes d'integració regional i en les relacions Nord-Sud, la integració física i els mecanismes internacionals de prevenció i solució de conflictes. Participa en diferents xarxes i associacions internacionals, como la LASA, el CLAD, l'OBREAL i el grup de treball Europa-Amèrica Llatina de l'EADI.

Juan Pablo Soriano és doctor en ciència política per la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). Actualment és investigador postdoctoral i professor de relacions internacionals per a l'Àrea de Dret Públic i Relacions Internacionals de la Facultat de Dret d'aquesta universitat, i també exerceix de professor al Màster en Relacions Internacionals de l'Institut Barcelona d'Estudis Internacionals (IBEI). És membre de l'Observatori de Política Exterior Europea, un grup d'investigació interinstitucional consolidat i recone-

gut per la Generalitat de Catalunya. A més, és investigador associat de l'Institut de Estudios de la Integración Europea, creat per l'Institut Tecnológico Autónomo de México (ITAM).

Jordi Urgell García és subdirector i investigador de l'Escola de Cultura de Pau de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). El seu àmbit principal de recerca és l'anàlisi comparada de conflictes i processos de pau, especialment en aquelles disputes vinculades amb la identitat i les peticions d'autodeterminació. Imparteix cursos sobre pau i conflictes a diferents universitats, ha presentat ponències en congressos internacionals, ha publicat capítols de llibres i articles en revistes espanyoles i internacionals, i és coautor de les diferents edicions de l'anuari *Alerta! Informe sobre conflictos, derechos humanos y construcción de paz*. Ha treballat com a cooperant a Centreamèrica i ha realitzat investigacions de camp sobre conflictes armats i processos de pau a diversos països de l'Amèrica Llatina i Àsia.

L'Institut Català Internacional per la Pau

www.icip.cat

L'Institut Català Internacional per la Pau (ICIP) va ser creat pel Parlament de Catalunya a finals del 2007, com a desplegament d'allò previst a la Llei de foment de la pau. El Parlament va optar, a petició de la societat civil i després d'un llarg període participatiu i generador de consens, per crear un organisme públic, de caràcter institucional, però independent del Govern i de les entitats privades, dotat de personalitat jurídica pròpia i plena capacitat per obrar tant en l'àmbit públic com en el privat. En suma, una entitat de dret pública, amb plena autonomia, independència i capacitat d'actuar, que ha de retre comptes al Parlament i al Govern de Catalunya i al conjunt de la societat.

La pròpia llei de creació de l'ICIP estableix que ha de prestar serveis i articular respostes dirigides a la ciutadania, al moviment per la pau, al món universitari i acadèmic i a les administracions públiques, mitjançant la col·laboració i l'organització d'activitats com la recerca, la docència, la transferència de coneixements, la difusió, la sensibilització i la intervenció sobre el terreny. Ho ha de fer per convicció i per mandat, buscant sinergies i col·laboracions, practicant el principi de subsidiarietat i, per tant, evitant solapaments i duplicitats.

La finalitat bàsica de l'ICIP és promoure la cultura de la pau a Catalunya i al món, promoure la resolució pacífica i la transformació dels conflictes i fer que Catalunya tingui un paper actiu com agent de pau. L'ICIP, tot cercant la coherència entre fins i mitjans, es regeix pels principis de foment de la pau, la democràcia, la justícia, la igualtat i l'equitat en les relacions entre les persones, els pobles, les cultures, les nacions i els estats. L'ICIP treballarà per la seguretat humana, el desarmament, la prevenció i la solució pacífica dels conflictes i de les tensions socials, l'enfortiment i l'arrelament de la pau i la convivència, la construcció de la pau i la defensa dels drets humans.

Si desitja obtenir més informació sobre l'ICIP pot consultar-ne la pàgina web, www.icip.cat, en la qual trobarà informació sobre l'organització i les seves activitats. També pot trobar interessant la revista *Peace in Progress/Por la Paz*, editada en anglès, castellà i català, i que té la vocació de ser una eina per aportar anàlisi, oferir reflexions, crear opinió i difondre idees. A part de generar debat, també pretén tenir incidència en el camp de les idees i de l'acció, tant d'àmbit nacional com estatal i internacional. Hi ha altres eines que li permetran fer un seguiment de les activitats de l'ICIP: els seus comptes a Twitter (twitter.com/#!/ICIPeace) o Facebook (www.facebook.com/iciperlapau).

DOCUMENTS ICIP

2010/1

Jornades del Moviment per la Pau
13 i 14 de NOVEMBRE DE 2009

2010/2

The Barcelona Forum on Decentralized Governance and Conflict Prevention
6-8 JULY 2009

2010/3

Midiendo la paz. Iniciativas, limitaciones y propuestas
MARZO 2010

2010/3

Measuring peace. Initiatives, limitations and proposals
MARCH 2010

2010/4

Condicions per a la consolidació de la Pau a Costa d'Ivori
SETEMBRE 2010

2010/4

Conditions pour la consolidation de la paix en Côte d'Ivoire
SEPTEMBRE 2010

2011/5

Pau, Conflicte i Seguretat a l'Àfrica
NOVEMBRE 2010

2011/6

La Pau en Moviment
OCTUBRE 2010

2011/6

La Paz en Movimiento
OCTUBRE 2010

2011/7

Polarización y conflictos en América Latina
JULIO 2011

La conferència “Polarització i conflictes a l’Amèrica Llatina. Reptes per a la transformació de conflictes i la seguretat humana”, que va tenir lloc a Barcelona el 5 i 6 de maig de 2011, fou organitzada per l’ICIP i dirigida per Rafael Grasa, president de l’ICIP, i Salvador Martí Puig, professor de la Universitat de Salamanca.

El comitè organitzador de la conferència estava format per Léonie van Tongeren, tècnica i assistent de la presidència de l’ICIP, i Marta López, responsable de la logística en els actes i activitats de l’ICIP.

El comitè organitzador vol expressar el seu agraïment per tots els que van contribuir a fer que la conferència fos un èxit. En especial, volem donar les gràcies als ponents i als participants per les seves interessants contribucions; a Olinta López Rafael i a A Leum Yang Urfells per prendre les notes que han servit de base per a fer aquesta relatoria; als estudiants en pràctiques de l’ICIP Maria Àngela Tous Sansó i Víctor Hugo Rueda Olmos per la seva ajuda; i a Pablo Aguiar per la revisió del text.

**INTERNATIONAL
CATALAN
INSTITUTE**

FOR PEACE

GRAN VIA DE LES CORTS CATALANES 658, BAIX
08010 BARCELONA (SPAIN)
T. +34 93 554 42 70 | F. +34 93 554 42 80
ICIP@GENCAT.CAT | WWW.ICIP.CAT